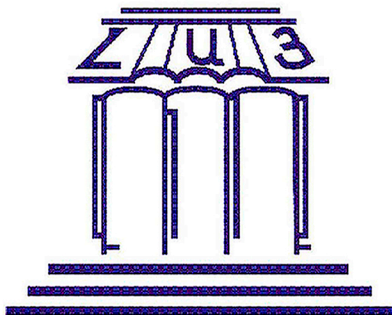

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

281.6g

U-15u

31

Տ Ե Ս Ի Լ

Ս. ՍԱՀԱԿՈՅ ՊԱՐԹԵՆԻ

81.64
U-50

04 NOV 2009

281.69

U-15u

Տ Ե Ս Ի Լ

Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵԻԻ

ԶԱՆԻԻՔ

Հ. ԳՐԻԳՈՐԻ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ՄԻԹԱՐԵԱՆՑ

ՎԵՆԵՏԻԱ Ս. ՂԱԶԱՐ

1932

25 JUL 2013

9631

ՏԵՍԻԼ

Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵՆԻ

Ա. Զ. Դ.

«Բազմալեզու» (Պեկտեմբեր 1931 - ֆունտար 1932)
յօդուածներն են զորս հոս կ'ամփոփեմ, փոքր փոփո-
խութեամբ:

Հ. Գ. Ս.

63809-67

ՊԱՋԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻՈՅՆ պատմութեան նոր
հրատարակութիւն մը կը պատրաստենք,
բոլոր ձեռագիրը և տպագիր օրինակներն
աչքի առջեւ ունենալով: Հոն՝ Ս. Սահակայ
Տեսիլքը նախ, արարական շրջանին և
հետագայ ուրիշ զէպրերու բացայայտակն-
արկութեամբ, իբր խոչընդոտն կը կանգնի,
և իր հարազատութեան մասին կասկածիլ
կու տայ: «Բազմալեզու» թիւերուն մէջ՝
ձեռագրի մը տարբեր ընթերցումներով նոր
հրատարակութիւն մը պիտի տամ ուսու-
մնասիրաց: Պիտի քննեմ հոս ասոր Աղ-
բիւրները, Ծագումը, Հին և Նոր քննա-
դատութիւնները, մեր կարծիքը, յօդուածիս
եզրակացութիւնը, և հուսկ՝ հրատարա-
կութեան համար ընտրած օրինակս, և

համեմատութեան գործածած ձեռագիրներս
ու տպագիրներ:

Փարպեցւոյն Ա. դրուագը՝ Ս. Սահակայ
վերագրուած կանխագուշակութեամբ մը կը
վերջանայ: Առանց աստուածաբանական
այդ ընդարձակ հատուածին՝ պատմութեան
կապն աւելի սերտ և աւելի տրամաբա-
նական կը մնար: Տեսնենք նախ ատոր

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐԸ. — Ս. Գրքի լեզուին և
ոճին ընդել ականջը՝ իսկոյն կը լսէ և կը
հանչնայ այդ Տեսլեան մէջ Եսայեայ, Զա-
քարիայի, Դանիէլի, Եզեկիէլի և Յովհան-
նու Յայտնութեան¹ գրքին ձայնը: «Տե-
սիլ... Սահակայ Պարթեւի գոր հոես...
յորժամ նստէր ի սուրբ եկեղեցւոյն» եւն.
համեմատելի՝ Եսայի Ա, 1 «Տեսիլ Եսա-
յեայ որդւոյ Ամովսայ՝ գոր հոես ի վերայ
Հրէաստանի». նոյնպէս հմմտ. Եզեկիէլ Ա,
1 «Տեսիլ Եզեկիէլի քահանայի որդւոյ
Բուզայ, գոր հոես յերկրին Քաղզէացւոյ՝
ի վերայ Քորար գետոյ»: Մարգարէական
արտաքին վեհութիւնը՝ Եզեկիէլի վրայէն
ձեւուած է, (հմմտ. զԼ. Ա, 1-22): Տե-
սիլըներու զանազանութիւնը՝ Դանիէլէն
օրինակուած է, (տ. զԼ. Է-Թ), իսկ խոր-
հրդաւոր և ուշադրութիւնը զբաւող կեր-
պը՝ Յայտնութեան գրքէն շինուած է,

1. Որուն գէթ յունարէնն անշուշտ ծանօթ էր տե-
սիլըի հեղինակին:

(զ. Դ, եւն.): Հուսկ, մեծ դեր ունի այս
տեսիլըին վերջնական խմբագրութեան մէջ
Լուսաւորչի տեսիլքը, (տ. Ազաթանգեղոս
ՃԲ-ՃԳ): Պարզապէս ընթերցողին տալու-
կալի չըլլալու համար՝ զանց կ'ընեմ տե-
սիլըին իւրաքանչիւր նախադասութիւնը՝
և մարգարէութեանց հետ ունեցած մէն մի
բառական նմանութիւնը նշանակել: Բա-
ռերու ընտրութիւնը, «Աթոռ», «Սեղան»,
«Գունդ», «Ամպ», «Լոյս», և ուրիշ մար-
գարէական բացատրութիւններն իրենց ըզ-
գալի ու ցայտուն երեւոյթներով, յիշեալ
հեղինակներէն ցիր ու ցան քաղեր է:

Այդ մարգարէութեան իբր նիւթ առած
է Արշակունի և Պահլաւ կրկնակ զահուց
անկումը, հայ ազգիս նեղութիւնն ու հա-
լածանքը խնհաւատից կողմէն, և ապա
թէ այդ երկու զահերը վերստին պիտի
կանգնին: Նպատակն է ցուցնել, թէ՛ Ս.
Սահակ մարգարէական հոգւով զուշակած
էր Անսպասեալ զալիք պատուհաս մը և
Հայ ազգին տառապանքները: Համեմա-
տելով կը տեսնենք որ Տեսիլքը բառ առ
բառ Ս. Գրքի կաղապարէն ելած է:

ԾԱԳՈՒՄԸ. — Հիմա գայն Ղազար
Փարպեցւոյն պատմութենէն անբաժան կը

1. Հրատարակութեանս ընթացքին՝ Ազաթանգեղոսի
հետ միայն քանի մը համեմատութիւն յիշատակած եմ:

գտնենք, սակայն միշտ այնպէս եղած է: Էօթներորդ դարուն, գրեթէ անուամբ միայն ծանօթ՝ Գրիգոր Սարկաւագապետ՝ մը կը յիշուի մեր մատենագրութեան մէջ. ասոր ներբողեան գրութեան մը՝ կցուած է Հայ կաթողիկոսաց և գլխաւոր իշխանաց ցանկ մը, որ այժմ միայն յունարէն² լեզուով կը գտնուի: Որովհետեւ Էօթներորդ դարուն անձանց և անցից յիշատակութեամբ կ'աւարտի այդ ցանկը, կը հետեւցնեն բանասէրը, թէ՛ գրութիւնը և յոյն թարգմանութիւնն ալ՝ նոյն դարուն պէտք է եղած

1. Սա, ինձ կը թուի Վարդ Պատրիկ (654) ժամանակից՝ Գրիգոր Ուտունեաց եպիսկոպոսն է, որ նոյն իշխանին ձեռքով՝ շատ մը եկեղեցիներ կառոյց յանուն Ս. Նախասարկաւագին = հմմտ. Սարկաւագապետ, որուն պատճառաւ ալ հաւանօրէն, հետագայք իրեն այդ տիպոսը տուած են. հմմտ. Ներսէս = Շիւնդ, Ներսէս-Շնորհալի. Սյս երկու անձինքն (Գրիգոր, Վարդ) և յարակից դէպքերը, Շապուհ Բագրատունին (տպ. էջ-միածին, 1921, էջ 32-36) կը դնէ ի թուակ. Հայոց ԲՃ = 751, մինչ պէտք է ԸԼԱյ ՃԲ = 653, ինչպէս Չամչեան կը զրէ և պատմութիւնն ալ նոյնը կը պահանջէ: Հեզինակիս թուականներուն մէջ շփոթութիւնը՝ արդէն ծանօթ է. այս պարագայիս մէջ ալ նոյնը խորհելու է:

2. Տես Migne, P. G. հտր. 127, էջ 884-902, ուր յետոյ Լա. Թրգմ. ալ կայ, Հմմտ., նաեւ Gallandi, Bibl. Patr. հտր. ԺԳ. Cambes: (Le Quien, Oriens Christianus) ամենէն վերջ եղած է նաեւ հայ թարգմանութիւնը:

ԸԼԱյ. է դարէն մինչեւ Բ՝ սկիզբը (704) և ոչ Զ դարուն ինչպէս ոմանք՝ կարծեցին:

Որքան տարտամ է հեղինակին և թարգմանչին անձն ու ժամանակն ստուգել, նոյնքան ալ որոշ է և աներկբայ, թէ՛ ուղղակի հայերենէ թարգմանուած է այն: Մէջը կը գտնենք քանի մը բառեր որ իրենց հայկական ձեւովն ու հնչմամբ պահուած են. այսպէս, օր. համար կը գրէ Βραμ Σαπω (= Վրամշապուհ), Ευανέσης = Յովհաննէս, Τοτρούσης = Թէոդորոս, փոխանակ գրելու Ἰωάννης, Θεόδωρος, և վերջապէս՝ οἱ Ἀζῆτοι τῶν Ἀρμενίων, բսել ուղեւորվ «Աղատք Հայոց»: Այսչափը կարծեմ բաւական է գրութեան հայ ծագումը ցոյց տալու համար:

Բայց մեզի աւելի հետաքրքրականն այն է՝ որ առաջին անգամ այդ յունարէն հատուածին մէջն է որ Ս. Սահակայ տեսիլքին կը հանդիպինք՝ գրեթէ Մ. Խորենացուն բառերով. սակայն՝ ոչ թէ յոյնը ասկէ առեր է այդ տեղեկութիւնը, այլ սոյն յունական թարգմանութիւնէն՝ մտեր է նաեւ Քերթովդահօր պատմութեան մէջ, ինչպէս կը ցուցնեն Հին և Նոր

ՔՆՆԱԿԻՍՈՒԹԻՒՆՔ. — Նախ կորիւն՝ որ իր երկու վարդապետաց մահուան պա-

1. Տես «Բագմատէպ», 1904, էջ 119-26 և 157-65.

րագանները բաւական մանրամասնութեամբ կը նկարագրէ, ակնարկ մը չունի Տեսլեան նկատմամբ: Կը յիշատակէ Սահակայ վախճանէն առաջ՝ Հիւանդաց Օծումը և Մեսրոպայ վրայ լուսեղէն խաչի մը ծագումը: Եթէ մարգարէական գուշակութիւն մ'ըրած ըլլար Սահակ՝ կամ թէ այսպիսի համբաւ մ'իսկ լսած ըլլար Կորիւն, բնաւ կը լռէր. պիտի գրէր զայն ի պարծանս իւր պաշտելի վարդապետին: Տեսիլքն ուրեմն բոլորովին անծանօթ է Կորեան:

Մովսէս Խորենացին որ Ս. Սահակայ և Մեսրոպայ մասին այնքան մանրամասն տեղեկութիւններ տուած է, եթէ իր օրով Սահակայ անուամբ այսպիսի բան մը գիտնար, բնաւ կը լռէր, և կամ այնքան ուշադր կ'ըլլար զայն անցողակի 3-4 տողով յիշատակելու: Հմտ. Մ. Խոր. Գ. 66, էջ 565:

Նոյնպէս, թէ որ Խորենացոյն այսպիսի տեսիլք մը ծանօթ ըլլար, անկէ էջ մ'առաջ, Ս. Սահակայ կողմանէն՝ Սուրէն Պահլաւին սա խօսքն ըսել չէր տար. «Մինչեւ Ապտուած քաղցրասցի դարձուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն որոյ և է քաղաւորի». հմտ. Մ. Խոր. Գ. 65: Ապագային տեղեակ մէկն՝ աւելի ստոյգ ոճ մը պիտի գործածէր:

Այսպէս ուրեմն, կը տեսնենք թէ տեսիլքի մասին կասկածելու բաւական պատճառ կայ: Եւ իրօք. արդէն

ՆԱԽՆԵԱՅ մէջ Ս. Ներսէս Լամբրոնացին առաջինը կ'ըլլայ տեսլեան հարազատութիւնը մերժելուն մէջ. «Տեսիլն այն ոչ հաստատի առ մեզ գոլ Ս. Սահակայ, այլ ի կարծիս մնայ՝ վասն ոչ տոնելոյ նմա ի գիրս իւր յիշատակ Մովսիսի Խորենացոյ՝ որ զնմանէ ըստ կարգի պատմեաց»¹: Լամբրոնացոյն վկայութիւնը ծանրակշիռ է հոս: Նա ձեռքին տակ ունէր հայրապետանոցին ամենէն հարազատ ու թանկագին ձեռագիրները. ազգասէր էր միտնգամայն և զիտուն, և ինքը կը ժխտէ տեսլեան գոյութիւնը Խորենացոյն պատմութեան մէջ: Ս. Ներսէսի տեսած ձեռագիրը՝ մեր ունեցած ու հրատարակած ներէն աւելի հին, աւելի ընտիր և աւելի կատարեալ էր. ասոր վրայ կարծեմ ոչ որ պիտի համարձակի վիճել: Անոր մէջ, ժժ դարուն, տեսիլը զեռ չէր յիշուած. ուրեմն, մեր այսօրուան օրինակներուն մէջ եկամուտ է, օտար ձեռք մը աւելցուցեր է զայն Խորենացոյն վրայ: Չենք կրնար ըսել, թէ՛ Ղ. Փարպեցոյն պատմութեան

1. Տես Ն. Յ. Տաշեան, Մայր Յուգ. Հայ. Ձեռ. էջ 333, Գր. Խալաթ. «Ղ. Փարպ. և Գործք իւր, էջ 122: «Բազմավէպ», 1905, էջ 28:

մէջ կար . որովհետեւ եթէ ըլլար՝ Լամբրոնացւոյն պէս գիտուն մէկը պիտի գիտնար : Եւ արգարեւ ,

Ղ . Փարպեցին եւս կ'անգիտանայ Տեւիլքը : Որովհետեւ , 129 էջի մէջ (տպ . 1891) Վարազվադան Սիւնւոյն և յետոյ Վասակայ և այլոց ուրացութիւնը պատմելով՝ կ'ըսէ , թէ՛ կատարուեցաւ իրենց վրայ Ս . Գրիգորի տեսիլքին գուշակութիւնը : Բայց այդ միեւնոյն անձանց ուրացութիւնը կը գտնենք նաեւ Ս . Սահակայ մարգարէութեան մէջ գուշակուած : Ըսել է , ուրեմն , 129 էջին հեղինակը , 108-9ի մէջ գրուածներուն տեղեակ չէ : Ապա թէ ոչ՝ 20 էջ առաջ այնքան մանրամասն և խնամքով գրածը , ինչպէս այսուչափ շուտ կը մոռնար :

Եթէ Սահակայ տեսիլքին հեղինակն ալ Ղազար ըլլար՝ 129 էջով՝ ասոր անունն ալ անպատճառ պիտի դնէր : Հետեւաբար Փարպեցին բոլորովին անձանօթ է իր գրչին ընծայուած Տեսլեան :

Սերէոս , Էօթներորդ դարուն , իր պատմութեան մէջ Հայոց թագաւորութեան անկումը կը նշանակէ « Յամին երկրորդի Յազկերտի... բարձաւ թագաւորութիւնն Հայոց՝ որ տեւեաց ամս ՆԵ = 405 : Նոյն հեղինակը , Արաբացւոց տիրապետու-

թեան ծագումն , և Ազգիս անոնց ձեռքէն կրած աղէտները գրելով , Ս . Գրքի « Ձեռք նորա յամենեան , և ամենեցուն ձեռք ի նա » կտնխագուշակութիւնը կը յիշեցնէ : Եթէ իր օրով Ս . Սահակայ տեսիլքը ծանօթ ըլլար , այդ երկու պարագայից մէջ ալ պիտի յիշատակէր զայն : Նախ պիտի յիշեցնէր զայն ընթերցողին՝ իբր Սըշակունի գահին անկման վրայ եղած մարգարէութիւն մը . երկրորդ դէպքին մէջ՝ « պղծութիւն անսպաստի » բացատրութիւնը պիտի ակնարկէր , և ոչ թէ Ծննդոց գրքին խօսքը : Ուրեմն , ասկից կը հետեւի թէ Սերէոսի ծանօթ չէր այդ Տեսիլքը :

Ղեւոնդ պատմիչ Ը դարուն , կը մերժէ այդ տեսիլքը իբր սուտ և մոլեկան մոնազի մը գործ : Հեղինակն իր պատմածներուն ականատես վկայ է , որով՝ արժանահաւատ :

Սա , Բագրեւանդայ կոուին (742) յիշատակութեան առթիւ՝ մեր խնդիրը բաւական կը լուսարանէ : Իր օրով կրօնաւոր մը կը մարգարէանայ , թէ « Ընդ հոսլ դարձցի գաւազան թագաւորութեանն միւսանգամ ի տուն թորգոմայ » : Որով Հայք , առանց նայելու Հազարացի բանակին կազմակերպեալ վիճակին ու պատրաստութեան՝ և թուով իրենցմէ անհա-

մեմատ առաւելութեան, հակառակ Աշոտ Բագրատունւոյն լուսամիտ խորհուրդին, 4 - 5 հազար «մերկ», «անզէն», և պատերազմի «անհմուտ» երիտասարդներով՝ կ'ուզէն արար մեծ զօրութեան հետ չափուիլ: Որովհետեւ, «Տեսիլ սուտ պատմէր նոցա, որում առհասարակ հաւատացեալ՝ տեսանող զնա կոչէին»: Իւ ապա պատմիչը զինքը կ'անուանէ «մոլեկան մոնոպոն», «խարբեայ և մոլեկան այր», «ստապատում այր մոլորեալ», և խորհուրդները՝ «ջախջախուն» (տ. Ղեւոնդ, էջ 173-79): Այս ամբողջ կը պատահէր 742 ի տոնները:

Հայոց թագաւորութեան վերանորոգման այդ գուշակութիւնը, ազգասէր հեղինակս «սուտ» կը կոչէ, և «խարբեայ»², «մոլեկան» ու «ջախջախուն» խորհուրդներ

1. Զորս Աշոտ՝ «մանկունք եք և կրցերագոյնք հասակաւ» կ'անուանէ:

2. Բաւական զուարճալի տրամաբանութեամբ Ղեւոնդի պատմութեան (Բարեկու) ճրատարակէն, իր 234 էջին 39րդ ծանօթութեամբ՝ կը մեղադրէ զՂեւոնդ և զՀ. Միք. Չամչեան՝ որք այդ կրօնաւորը «խարբեայ» կը կոչեն: «Եթէ, կ'ըսէ, Ղեւոնդ և Հ. Մ. Չամչեան սակաւուր զիտակ լինէին ազգային իրաւանց, ոչ երբեք վատհամբաւել ունէին զայր որ վառեալ սիրով ազգային ինքնիշխանութեան... Իցէ՞ օրէն բամբասել զայս պիտի հայրենասէր և հոգեւոր»։ Սակայն միայն Ղեւ

որով մոնոպոնի մը խելապատակէն հնարուած:

Այսու՝ տեսիլքին զիմակը բաւական վար կ'առնուի: Եթէ Ղեւոնդի օրով Ս. Սահակայ անուամբ նման տեսլեան մը աւանդութիւնը գոյութիւն ունենար, պատմիչն անշուշտ տարբեր ձեւով պիտի գրէր այդ էջերը: Սահակայ մարգարէութիւնն ուրեմն, ի դարուն զեռ անծանօթ էր:

Յովհաննէս Զ կթղ. Թ-Ժ դարուն իր պատմութեան ԺԳ գլուխին մէջ՝ կը գրէ. «Ի վախճանելն Վռամայ՝ և փոխանակ նորա Յազկերտի որդւոյ նորա թագաւորել, ապա սուրբն Սահակ հիւանդացեալ ի հիւանդութեան մեծ՝ առ Քրիստոս վերափոխի ի Բագրաւան»: Տեսիլքի մասին և ոչ խօսք մը: Հեղինակիս լռութիւնը մեծ նշանակութիւն ունի: Խորենացւոյն հետեւ

ւոնդ կամ Չամչեանը չէին, այլ մեծ հայրենասէրն ու մեծագոյն եւս դիւանագէտ՝ Աշոտ՝ իշխանաց իշխանն ալ նոյն խորհուրդը տուած էր, իրենցմէ հզօրագունի հետ չչափուիլ, և նոյն լեզուն գործածեր էր այն կրօնաւորի մասին: Մեղադրանքին անտեղութիւնն ամէն ոք կը տեսնէ: Հայր՝ անկազմ էին, անփորձ, անվարժ, անզէն ու սակաւթիւ. 30 հազարի դէմ՝ 5 հազարէն նուազ ելեր էր: Մոնագլին ըսածն ողջմտութեան դէմ էր, թո՛ղ որ ձախորդ արդիւնք ունեցաւ. առաջին յարձակումով 1500 Հայ ինկաւ:

ւելով՝ Ս. Սահակայ մասին հաւատարմաբար ամէն բան պատմեր է. եթէ իր օրով այսպիսի աւանդութիւն մը՝ բերանացի կամ գրաւոր՝ գոյութիւն ունենար, անպատճառ պիտի յիշէր զայն և պէ՛տք էր յիշել:

Նոյնպէս ժ. զԼուսին մէջ, ուր Հապարացուոց ծագումն և Հայոց անոնցմէ կրած նեղութիւնները կը սկսի պատմել Ս. Սահակայ նախագուշակութեան մը իրականացումը չի տեսներ անոր մէջ:

Դարձեալ, այս միեւնոյն հեղինակէն յայտնի կերպով կը հետեւի, որ տեսիլքը դեռ իր օրով, զէթ Հայոց մէջ՝ ծանօթ չէր: Իր պատմութեան զԼ. ԾԳ., 894 թը՝ շականի ատենները, մէջ կը բերէ՝ իւր, Նիկողայոս Կ. Պոլսի պատրիարքին և Վասիլի թոռը՝ Կոստանդին Պերփերուժէնին իրարու գրած փոխադարձ ընդարձակ նամակները: Սակայն տեսիլքի մասին ո՛չ մի ակնարկութիւն: Եթէ արդարեւ ծանօթ ըլլար Հայոց, զայն իրար յիշեցնելու ամենայարմար առիթն էր: Կայսրը նախ պիտի յիշատակէր զայն՝ ցուցնելով իր Հայոց հետ ունեցած արեւակցութիւնը և անոնց օգնելու յօժար տրամադրութիւնը: Նոյնպէս պատրիարքը պիտի ակնարկէր զայն՝ որպէս զի եկեղեցական միութեան յորդորէր զՀայս: Եւ վերջապէս տառա-

պեալ Յովհաննէս Զ կաթողիկոսը անպատճառ այդ տեսիլքով Արշակունի գահուն վերականգնումը կայսեր միտքը պիտի ձգէր, որպէս զի կարեկցութիւնը շարժէր իր բուն ազգին վրայ, և զինքն ու իր ժողովուրդը՝ արաբական դառն լուծէն ազատէր: Այսու հանդերձ, տեսիլքի նկատմամբ, ինչպէս ըսի, և ոչ իսկ հեռաւոր ակնարկութիւն մ'անգամ: Նշան է, ուրեմն, որ այսպիսի բան տակաւին ծանօթ չէր, գոնէ Հայոց:

Թովմա Արծրունի, աս ալ ժ դարուն, Տեսիլքը կը յիշատակէ ոչ եթէ այժմու Խորենացոյն հակիրճ ձեւով, այլ ճիշտ միեւնոյն երեւոյթներով, ինչպէս որ կը գտնենք զայն այժմ Գ. Փարպեցոյն քով: Սակայն այդ գրքին ձեռք խառնուած է ժ. ԾԳ. դարու հեղինակէ մը, որ պատմութիւնը կը շարունակէ մինչեւ 926 = 1326 թուականը (տ. էջ 365), և 353 էջով՝ նոյն մանրամասնութեամբ կը կրկնէ տեսիլքը, զայն կատարուած հոչակելով Դաւիթ կթղկս. Արծրունւոյն վրայ: Արդէն պատմութեան ընթացքին՝ շատ մ'անհարազատ նախադասութեանց կը հանդիպինք: Ուստի ապահովապէս կրնանք ըսել, թէ տեսիլքն ալ եկամուտ է վերջին հեղինակին կողմանէ: Թ. Արծրունին ուրեմն

Տեսիլ Ս. Սահակայ զարթիւի

63809.67

2000-APM CCP

չի կրնար յիշած ըլլալ զայն, քանի որ իր ժամանակակիցն ալ, Յովհ. Զ. կիթղի. բոլորովին կ'անգիտանայ անոր գոյութիւնը: Հետեւաբար, մինչեւ ժ. դար՝ տեսիլքը մեր մատենագրաց անձանօթ է: Առաջին անգամ Արծրունիէն յիշուած կը գտնենք՝ բայց ան ալ շատ կասկածելի կերպով: Հետագայ հեղինակները կը ճանչնան զայն իբր ծանօթ բան, և ամէն ոք՝ ըստ կամս՝ զայն իր անձին կը յարմարցնէ:

ՆՈՐ ԲԱՆԱՍԷՐՆԵՐԷՆ, նախ Գրիգոր Խալաթեանց, իր վերեւ յիշեալ գրութեան մէջ՝ (էջ 125) պաշտպանեց, թէ՛ Տեսիլքը ժ. դարէն առաջ ծանօթ չէր. թերեւս բերանացի աւանդութիւն մը կար մինչեւ ժ. դար, զոր յետոյ Ղ. Փարպեցեոյն պատմութեան վրայ բարդեցին:

Հ. Ղ. Աւիշան, իր Հայապատումին (հտր. Ա, էջ 141) ծանօթութեամբ մը Տեսիլքի մասին կը գրէ. «Հարազատութիւնն և առաջին գրողն՝ երկար քննութեանց տակ ինկած է» . սակայն երբ, ո՞ր, որմէ՞: — Բայց ամենէն աւելի գիտուն և հմտալից կերպով գրեց այս նիւթի վրայ մեր բարեյիշատակ նահատակը (1915), ամենափայլ ու կտրիճ հանճարը, և յաւէտ ողբացեալ ծաղկատի վարդապետը՝ Հ. Կարապետ Տէր — Սահակեան:

«Բագմավէպ»ի երկու յօդուածներով (1905, էջ 28 և 134), ճարտար գրչով և շատ համոզիչ տրամաբանութեամբ կը ցուցնէ, թէ Տեսիլքն իրրեւ ղեպք՝ հնուց գոյութիւն ունէր, բայց այժմեան ձեւը՝ փոտ տուած է Վասիլ Մակեդոնացի Արշակունին սիրաշահելու համար, և Կ. Պոլսի պատրիարքական աթոռը վերստին ձեռք ձգելու գիտմամբ: Առ այս եղած պատճառաբանութիւնները եւ տեսիլքին բացատրութիւնն ու Հայկազն կայսեր պատշաճեցումը, ժամանակին ու զիպաց կէտ առ կէտ յարմարութիւնը, իրօք հրաշալի են և ամենայաջող, և ուրիշ զիտողութեան զօրուարաւ տեղի կու տան: Յաջորդ տողերովս սոյն կարծիքը հաստատելէս զատ՝ պիտի ջանամ աւելի լուսաբանել, ճշդել և ստուգել Տեսիլքին հեղինակը և խմբագրութիւնները: Եւ այսու պարզած կ'ըլլամ իմ կարծիքս:

Բայց միայն թ. դարուն է որ տեսիլքին ամբողջ զաղտնիքը մէջտեղ կ'եւլէ: Փոտ և մեր Զաքարիա կաթողիկոսը, Վասիլ և մեր Աշոտ Ա. (868) Բագրատունի թագաւորը, կրօնական ու քաղաքական այնքան մտերմութիւն և սերտ յարաբերութիւններ ունէին¹, ինչո՞ւ տեսիլքի մասին

1. Հմմտ. Զամչեան, հտր. Բ, էջ 697.

յիշատակութիւն մը չունին. յայտնի է, որովհետեւ դեռ ստեղծուած չէր, չկար: Փոտի թշուառութեան և տառապանքի օրերը հնարեցին տեսիլքը, և ոչ թէ իր փառաց և իշխանութեան շրջանը: Այդ իր փառասիրութեան վերջին ճիգն էր, իր խորամանկութեան յետին փորձը: Հեղինակին մահունէն վերջն է որ այդ պատմութիւնը մէջտեղ կ'եւլէ: Գէթ ինքը գիտէր անոր սուտ ըլլալը, և ըստ այնմ պիտի ջանար, հարկաւ, անոր մասին շատ չխօսիլ, մի՛ գուցէ կայսրը Հայ եպիսկոպոսներէն ալ տեղեկութիւն ուզէր, և անոնց ժխտական պատասխան մը՝ կրնար բոլոր կեղծիքը վտանգի ենթարկել: Միայն արքունեաց մէջ ծանօթ էր այն՝ և ոչ ամենուրեք: Ասով է որ Յովհ. կաթողիկոսն ալ չէ յիշատակած զայն: Կոստանդին Պերփեռուժէն՝ Վասիլի թոռն է որ առաջին անգամ կը ճոխանայ տեսիլքին վրայ և անոր հեղինակութեան մեծ կարեւորութիւն կու տայ: Սա, կը գրէր 950 ին, այսինքն՝ Փոտէն 72 տարի վերջ և մեր պատմարան հայրապետէն՝ 50 տարի մը յետոյ:

Աւելի որոշ ըսեմ. Փոտի տարագրութենէն առաջ՝ տեսիլքը ո՛չ մէկ տեղ յիշուած է: Իր մահունէն առաջ Հայոց բով

երբեք գոյութիւն ունեցած չէ: Եւ այդ ուրիշ ծանրակշիռ ապացոյց է առեղծուածային հեղինակին որոշելու համար:

Դարս նշանաւոր կը մնայ Իգնատիոսի և Փոտայ խնդիրներով. ատոնց վէճերուն որոշ հետքը կը գտնենք տեսիլքին մէջ: Վասիլ Մակեդոնացի Հայկազն Արշակունի նորընտիր (867) կայսրը, մարդ կը զրկէ որ զահրնկէց Փոտի բոլոր գրքերն իրեն տանին: Մինչ նա դժկամակեւոյժ գիրենք կը զրադցնէր, արքունի պատուիրակները կը նշմարեն՝ որ տնեցիներէն ոմանք՝ եօթը լեցուն պարկեր մօտ մացառի մէջ ծածկելու կը փախցնեն: Կը բռնեն զանոնք, ուր ի միջի այլոց՝ կը գտնեն երկու մետաքսապատ արծաթակազմ և ոսկեզարդ գրքեր, որ Իգնատիոսի դէմ գումարեալ չարաժողովի մը արձանագրութիւնները կը բովանդակէին: Հոն, իւրաքանչիւր վճռին ճակատը՝ Իգնատիոս այլեւայլ նախատալից ձեւերով նկարուած էր՝ Փոտ, իր այդ

1. Առաջին արձանագիրը՝ գինքը կը ներկայացնէր զանալից էկրպարանքով, և քովը գրուած «Ստաւանայ» (տ. ծնթ. 181): Երկրորդը՝ դրած է սուրբը գետին ձեւ գրուած և անարգուած պատկերով մը, քովն ալ «Սիգրեմ մեղաց» կամ լաւ եւս՝ «Պատուիրանագանցութիւն» (= Praevaricator...) (տ. ծնթ. 181): Երրորդ վճռին պատկերով՝ հայրապետական աթոռէն ինկած է Իգնատիոս, և առնթր «Որդի կորստեան» խօսքը (տ. ծնթ.

զրութիւնը պարտկելու՝ և Վասլի արդար
բարկութենէն խուսափելու համար խո-
րամանկութեամբ զայն խնդրական տես-
լեան մէջ ազուցելու է, ուր վճռոց ոյժն՝
առաջուանին չի նմանիր: Խմաստը մեղմ
է և երկդիմի. կրնայ թէ՛ իրեն գէմ՝ և

217): Զորքորդին մէջ կապկպած ու տարագրութեան է
գատապարտուած, և այսպիսի պատկերի մը քով «Ար-
ժարսիրաշրիւն Սիւնովնի մոգի» գրութիւնը (տ. ծնթ.
174): Հինգերորդին մէջ՝ սուրբը նկարուած է վզէն շղ-
թայակապ, և մօտը՝ «Հարստացեալ ի վերայ ամենայնի
որ անոռանեալ իցէ Աստուած կամ պաշտօն» (տ. ծնթ. 218):
Վեցերորդով՝ Իգնատիոս պատկերացուած է գատապար-
տեալ, յարակից ունելով «Պղծաշրիւն աւերածի» խօսքը
(տ. ծնթ. 142): Հուսկ Եօթներորդ պատկեր մը կը ներ-
կայացնէր արդար հայրապետը մահապարտ, քովը դրոշ-
մելով «Նեոն» վերնագիրը (տ. ծնթ. 181): Սոյն զրքին
զարդերը, նկարները, ամբողջ վայելչութիւնն ու շքե-
ղութիւնը, Գրիգոր եպօ. Սերակուացին՝ Փոտի ան-
բաժան համախոհը պատրաստած էր իր յատուկ ճար-
տարութեամբ և ձեռքի հիւնալի նրբութեամբ: Այս պատ-
կերները կամ վճիռները զրեթէ բոլորն ալ կրկնուած են
Սահակայ (կոչուած) տեսլեան մէջ, և ես համեմատու-
թեանցս կարգին նշանակեցի զանոնք: Այս տեղեկու-
թեանց համար տ. Mansi, հար. ԺԵ, (861 տարին).
բայց ընդարձակագոյն՝ հար. ԺԶ, էջ 6-8 եւն., ուր «Որ-
դի կորստեան», «Նեոն», եւն. նախատական բացատրու-
թիւնը, Ութներորդ տիեզերական ժողովոյն զանազան ար-
ժանագրութեանց մէջ՝ Փոտին կը դարձուին: Հմտ. նոյն.
պէս Գաթրճեան «Պատմ. Տիեզերական ժողովոց», էջ
535, էջ 546 եւն., ուր ամփոփ կերպով ամէն ինչ պատ-
մուած է:

Թէ ի նստաստ իրեն հասկցուի: Որով կը
յուսար անշուշտ, այդ նոր ձեւով՝ թէ՛
ինքնակալին և թէ՛ Իգնատիոսին հաճոյ
պիտի անցնէին: Սա զանոնք կարդալով՝
վայրկեան մը գուցէ սնափառութիւնն ու-
նենար կարծելու, որ՝ «Հայոց մեծ հայ-
րապետն ալ մարգարէացիք է եղել իմ
կրեւիքներուս վրայ» եւ հպարտանար:
Բիւզանդացի կայսրն ալ պիտի պարծէր՝
իր իշխանութիւնը կանխագուշակեալ տես-
նելով աստուածարեալ սուրբէ մը: Բայց
ամենէն աւելի պիտի ուրախանար ինքը
Փոտ, որ երկուքն ալ խարելով՝ իր նը-
պատակին պիտի հասնէր: Այս ամէն բան
կարելի էր և Փոտի նկարագրին համա-
պատասխան: Պէտք չէ մոռնալ որ գործը
ՎԵԿԼԱՍԻ՝ հեղինակին հետ էր, եթէ կայ-
սեր համարմունքը շահելու համար այս-
պիսի գիրք մը կրցաւ յօրինել, ինչ զար-
մանք՝ որ Իգնատիոսի խորհուրդները փա-
րատելու և իրեն դէմ շինած վճռոց ու

1. Աղեքսանդրեան հին տառերով և իրթին ոճով
գրեք մ'էր զոր Փոտ շարադրած ու Վասլի գրատան
մէջ գնել տուած էր: Մարգարէական ձեւով կը խօսի
զալիք թագաւորի մը վրայ որ պիտի ըլլար Վեկլաս մը:
Այսպիսի գրութեան մեկնութիւնը՝ - կը թելադրէ Փո-
տին բարեկամ գրապետը, միայն Փոտ՝ տարագիր գիտ-
նականը կարող է տալ: Կը կանչուի. կը մեկնէ ամենէն
խորհրդաւոր բառը՝ ՎԵԿԼԱՍ. Վ=Վասիլ, Ե=Եղեղիա՝

պատկերաց զրքերը մոռցնել տալու համար՝ սոյն տեսիլքը յերևրած ըլլայ: Այսչափը քննելէս վերջ՝ յարմար կը թուի խնդրոյս նկատմամբ յայտնել իմ

ԿԱՐԾԻՔԱՍ. — Տեսիլքը հնարելու մէջ՝ ես երեք շրջան, երեք ձեռք, երեք խումբագրութիւն կը նկատեմ: Մին՝ անոր կըմախքը, կորիզը, կամ լաւ եւս՝ հիմը դրած է. միւսը՝ վրան նոր զաղափար մ'աւելցուցեր է, իսկ երրորդը՝ այժմեան կերպարանքն է տուած անոր: Առաջինը՝ փարպեցիէն շատ ուշ, և դարուն կար: Երկրորդը՝ ը դարուն է. երրորդը՝ Թ դարուն: Առաջին խմբագիրը՝ Գրիգոր Սարկաւազապետն է (654-660 շուրջ). երկրորդը՝ կրօնաւոր մը (742). երրորդը՝ փոռ:

Առաջին խմբագիրը՝ աչքին առջեւ ունեցած է Մեծին Ներսէսի Արշակունեաց դէմ կարդացած անէծքները¹ և իր որդւոյն՝ Սահակայ՝ պատմութիւնը, տխուր միջադէպերով հանդերձ: Ծանօթ են իրեն

բամբիշը, Կ= Կոստանդին՝ որդին, Լ= Լեոն՝ միւս որդին, Ա= Աղեքսանդր՝ երրորդ որդին, Ս= Ստեփան չորրորդ արքայորդին և հայրապետը. Ամէն երեւակայելի խոնարհական բարեպաշտական ու կեղծաւորեալ համեմատական ձեւ ու բառերով այդ մեկնութիւնն էր տուած, որով այլեւս չարքարուեցաւ. (Հմտ. Չամչեան, Հոր. Բ, էջ 700-701).

1. Փ. Բեւզ. Դ, 26.

Վարդանանց պատերազմը, Վասակայ մատնութիւնը, Ղեւոնդեանց նահատակութիւնը, և գուցէ Արաբ արշաւանքի ծագումը: Իրեն համար Տեսիլքին բուն առանցքը կը կազմեն Արշակունի և Պահլաւ գահերու անկումը: Ներսէսի անէծքը, Սահակայ անգաւակ, զահագուրկ և վըշտացած դիրքի մէջ մահը զխտելով՝ առաջին հեղինակը՝ այդ երկու զաղափարներն իրարու ձուլեց: Եւ, ազգին վրայ աւելի ցնցող տպաւորութիւն թողլու համար, միանգամայն աւելի խորհրդաւոր ու նուիրական երեւոյթ մը տալու զխոմամբ, ըստ ժամանակին մոռանութեան¹ ու ճաշակին՝ իրր ազգային մարգարէութիւն մը, Տեսիլքի մը մէջ խտացուց՝ ու Սահակայ սրբազան անուամբն հրատարակեց: Այս-

1. Բաժիս իրր հարազատ ապացոյց կրնայ ծառայել և՛ դարուն Պողիկրոնիոս անունով կրօնաւորի մը վրայ գրուած ստոյգ պատմութիւնը. Արիկա կը դաւանէր մէկ կամք ի Քրիստոս, և Ս. Ժողովքն (Կ. Պոլսի Գ. Ժողով) ալ համոզելու համար՝ առաջարկեց մեռեալ մը յարուցանել՝ իր զաւանութիւնը գրած վրան դնելով. Չայն կարդացին ու ցնորամիտ տեսիլք մը զըտան մէջը. իրր թէ տեսած ըլլայ «բազմութիւն լուսաւոր արանց, և ի միջի նոցա զայր մի զորոյ զգօրութիւն չեմ բաւական պատմելոյ», որ իրեն կ'ըսէ, թէ՛ Կոստանդինոս Պոզոնատոս կայսեր պատուիրէ, չըլլայ թէ երկու կամքն և երկու զործողութեանց վարդապե-

պէս ահա ծնունդ առաւ Տեսչեան նախնական և համառօտ ձեւը, ինչպէս կը գտնենք զայն յոյն թարգմանութեան մէջ՝ որմէ անցած է նաեւ Մովսէս Խորենացոյն պատմութեան:

Երկրորդ մարգարէին կամ խմբագրին երեւակայութիւնը, ինչպէս Ղեւոնդ մեզի բացատրեց՝ Բագրեւանդայ կոիւր տաքցուցեր է: Ուստի յաւակնեցաւ յախուռն տեսիլքով մը Հայ ազգին նորոգուելիք թագաւորութիւն մը քարոզել, որ յետոյ նախորդին հետ բարդուելով՝ նոր գաղափար մ'աւելցուց անոր վրայ:

Երրորդ խմբագրութիւնը ղիւրաւ կարելի է հետեւցնել միւս երկուքէն՝ իբր արգասիք մը իր բնական պատճառէն: Նախորդներուն յղացած գաղափարները

տութիւնն ընդունի, Նոյնպէս կը պատմէ թէ տեսած ըլլայ «այլ մի ահագին տեսեամբ և սպիտակափառ», որ իրեն կ'ըսէ, թէ՝ «ով որ մէկ կամք չի խոստովանիր ի Քրիստոս, քրիստոնեայ չէ»: Թողջը մեռելին վրայ դրած շատ մը կենալէն վերջ՝ մեռելը տեղէն չի շարժիր: Ժողովքը զինքը կը նշովէ: Այս կ'ըլլար 680-81 տարւոյն. հմմտ. «Պատմ. Տիեզերական ժողովոց», տպ. Վիեննա, 1847, էջ 457-58: Այսչափը բաւական է կարծեմ ժամանակին հոգեբանութիւնը և սոստ մարգարէութիւններով զայլս խաբելու չար տրամադրութիւնը ցոյց տալու համար: Մահմետի օրինակն ալ յայտնի կեցեր է:

միացուց՝ ու նոր մ'ալ անոնց վրայ աւելցուց. հայրապետական գաւազանին վերընծիւղիլը: Իր նախագաղափարներուն ճշգրիտ հակապատկերն է: Հին ու տխուր թատերաբեմին ղիմաց նոր վարագոյր մը ձգեց, ու տեսարանը բոլորովին փոխուեցաւ: Իր գրչին տակ՝ ամէն ինչ նոր կեանք, նոր աշխոյժ ու զուարթութիւն կը զգենու: Տապալեալ զահերը ղիւթական ճարտարութեամբ մը վերականգնել և իր նպատակին ծառայեցնել՝ հեղինակին վերապահեալ մասնագիտութիւն մ'է: Ուրիշներուն տարտամ թողած կէտերը՝ զիտական ու հմայիչ սնով կ'որոշէ: Նախորամանկ հմտութեամբ կը ճշդէ ժամանակը, և վըստահ գուշակութեամբ կը ստուգէ նորոգուելիք (Արշակունի) թագաւորութիւնն ու հայրապետական (Պահլաւ) զահը: Բիւզանդացի կայսեր մը ասիլից աւելի հաճելի բան կարելի՞ էր երեւակայել: Դարուն ինքնակալաց միակ գաղափարական էր՝ իրենց գործերը մարգարէութեամբ կամ երկնային տեսիլքով մ'որոշել: Բայց նոյն զարուն ուրիշ ո՞վ կրնար այդպիսի յանգուզն քայլ առնել և յաջողութեամբ զուլի հանել: Մի միայն փոտ: Եւ այդ՝ իր գիտութեան, իր չարութեան, միանգամայն իր հրեշային մոգիչ հանճարին կոթող մ'է:

սակայն՝ ոչ այս միայն: Կարող էր այն պրպտող միտքը իր տարագրութեան տասնամեայ շրջանին՝ լիապէս ծանօթանալ Հայոց պատմութեան և Մեծին Սահակայ վերագրեալ տեսլեան¹: Իրմէ առաջիններուն դրած հիման վրայ՝ կրնար նա առանց զժողովրդութեան շէնքը բարձրացնել: Արդէն վասլի ցեղն ու վարքը գիտէր, քանի մը պարագաներ յարմարցնել կը մնար, և ամէն բան եղաւ զնաց: Արշալկունի էր թագաւորը, Պահլաւախառն արշալկունի նաեւ Ստեփան հայրապետը՝ արքայորդին²: Չայս՝ Սահակայ փոխան զետեղել, և ասոր խաղաղ մահը՝ միւսին մահուամբ նախագուշակեալ քարոզել. վարդանանց ու Ղեւոնդեանց, մանաւանդ Ս. Յովսէփայ նահատակութեամբ՝ Բուղարաստանի կոտորածին³ (812) զոհերն իրենց Մանուէլ եպիսկոպոսին հետ՝ առաջուց մարգարէացուած ձեւացնել. այդ ամէն բան զիւրին գործ էր փոտի պէս սրամտի մը համար: Ժամանակն որոշելու

1. Այդ, նոյնիսկ իր պատրիարքութեան օրով, մեր Զաքարիա կաթողիկոսին հետ բաւական սերտ յարաբերութեանց առթիւ կարելի էր փոտին:

2. Որ չորեքտասանամեայ Կ. Պոլսի պատրիարք օծուեցաւ և քսանմէկ տարեկան մեռաւ:

3. Զամէն. Բ, 690.

մէջ ալ շատ արթուն է նա. այդ ամէն բան պիտի կատարուի՝ «Մերձ յերեւոմն պղծոյն անապատի»¹, այսինքն՝ Ս. Սահակէն 350 տարի վերջ. արդ 350+500 = 850, ճիշտ վասլի կայսրութեան ժամանակ: Կայսրը (և ամէն ոք) այդ խօսքով, հարկաւ, պիտի հասկնար զՄահմէտ. սակայն փոտ իր ախոյեանին (Իգնատիոսի) օծիքը հոս ալ չի թողուր, ինքը՝ կը յիշէ իւր պատկերազարդ նշանաւոր զրքին² Զ վճիռը: Նմանապէս զժողովրդը հեղինակին համար բիւզանդական ինքնակալի մը բարեպաշտ փափաքները զուշակել, և հոգեւոր ու մարմնաւոր՝ երկու իշխանութիւններն ալ իր վրայ կեդրոնա-

1. Այս խօսքն առնուած է Ս. Գրքէն, սակայն պէտք է զիտնալ որ ո՛չ մէկ տեղ այդ ձեւով գրուած է, (Գառնիէ Թ, 27. ԺԲ, 11. Հմմտ. Մտթ. ԻԳ, 15): Երեք տեղն ալ Անապատ բառին տեղ՝ հայ թարգմանութիւնը Առեւած կը զրէ: Հաւանական կը թուի որ Տեսիլքին հեղինակը՝ փոտ, յունարէն Եղջ ՅօղիւմսէօՅ բառին տեղ՝ Եօմ Յօղիւմս զործածած ըլլայ՝ մարգարէին խօսքն իր նպատակին յարմարցնելու համար: Որովհետեւ տեսլեան հայ թարգմանիչը՝ ո՛ր զարուն ալ համարինք, տեղեակ էր «Պղծոյնիւն առեւածի» բացատրութեան: Ուստի երկու անգամ ալ Ս. Գրքի խօսքը տարբեր թարգմանութեամբ յառաջ բերելուն մէջ՝ մասնաւոր զիտում մը պէտք է փնտռել. հայը՝ գտած ձեւով թարգմանած է բարդ:

2. Տես վերը, էջ 22, ծնթ. «Վեցերորդով»....

ցնեալու ծրագիրը գիտնալ։ Արքունիքի մէջ հաւատարիմ համախոհ մը չէր պակսեր անշուշտ, որուն ստոյգ թեւադրութեամբ՝ կարենար իր խաբեպատիր մարգարէութիւնը շարամանել։ Այս բոլոր հաշիւներն ընելէ վերջ՝ կարող էր փոռ ամենայն համարձակութեամբ՝ « իբրեւ ի հրեշտակէ ուսեալ »¹ գոչել, « Ո՛չ վրիպեսցի այտի բան մի »։ Առաջին քահանայապետին խաղաղ մահ մը կու տայ՝ կայսեր հետաքրքրութիւնը չշարժելու և իր սիրտը որդւոյն վրայ չմորմոքեցնելու համար. հոգ չէ որ ստով պատմական ետեւառաջութիւն մը և ժամանակագրական խառնակութիւն մը ծագի, քանի որ նախ Մանուէլ եպիսկոպոսը կը նահատակուի, և յետոյ՝ շատ ուշ՝ Վսալի որդին՝ Ստեփան։ Ասոր մէջ ալ հնարագէտ գուշակը՝ խելք կը բանեցնէ գրելով, թէ՛ յետ կրելու « ճրգնութիւնս բազումս ի սուտ առաքելոց իշխանին կորստեան » կը մեռնի։ Բացատրութիւն մը, որ կը յարմարի և պատիւ

1. Հմտ. Տեալեան մեկնութեան վերնագիրը, հոս՝ էջ 43 « Մեկնութիւն տեալեան Ս. Սահակայ Պարթևի, որ ասաց նմա հրեշտակ Աստուծոյ »։ Վեկյասի մեկնութեան համար կ'ըսէր թէ հրեշտակ մ'իբրեւ յայտնած է այդ գաղանի խորհուրդին լուծումը։ Տեալեան և Վեկյասին մէջ նոյն ոճը, նոյն ոգին է։

կը բերէ ամէն հայրապետի որ աղանդաւորաց հետ վէճ ունեցեր է։ Լաւ թափանցած էր փոռ բիւզանդական հոգեբանութեան մէջ, որով այդ պատուէն ալ չուզեց գրկել զՍտեփան։

Տեսիլքին հայերէն վերջնական իմրագրութիւնը Ժ-ԺԱ դարուն կը համարիմ, քանի որ մինչեւ այդ ժամանակ մեր մատենագրաց ծանօթ չէ եղած, ինչպէս վերեւ ցոյց տուի։

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆՍ. — Այսչափն ըսելէս ու մանրամասն ցուցնելէս վերջ, ալ ընթերցողին կը թողում դատել, թէ Տեսիլքն ինչ աստիճան ճշմարիտ կրնայ ըլլալ, ինչ կապ ունի Ղազար փարպեցւոյն պատմութեան հետ, կամ թէ անոր մէջ մնալու որքան իրաւունք կը վայելէ։

ՀԱՄԵՄԱՏԱԾ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՍ. — Ս. Ղազարու ձեռագրատանս մէջ՝ փարպեցւոյն երկու տպագիր օրինակներ ունինք, որոնց մէջ Ս. Սահակայ (կոչուած) տեսիլքը՝ ուրիշ ձեռագրաց հետ խզճամիտ կերպով բաղդատուած է։ Մին Հ. Կարապետ Եսայեանի ձեռքով, և միւսը՝ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի աշխատութեամբ։ Առաջինը՝ կը կրէ Թ, Է, Դ թիւը, իսկ միւսը՝ Թ, Է, Ծ։ « Բազմավէպ » ի և պրակիս ներկայ հրատարակութեանս համար՝ Առաջինն ընտրած

եմ, որ յետոյ՝ փարպեցւոյն պատմութեան մէջ եւս պիտի մտնէ: Սոյն աշխատութեանս մէջ՝ աչքիս առջեւ ունեցայ Ղզ. փար. բոլոր ձեռագիր ու տպագիր օրինակները: Տարբերակները ջանացեր եմ անվրէպ ճշգրտութեամբ նշանակել: Ընթերցողաց դիւրութեան համար՝ զործածած օրինակներու սղագրեալ անունները, ահա ստորեւ կը բացատրեմ:

ՀԱՄԵՄԱՏԱԾ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՍ

Ա. Բ. ԺԺ = Ըսել է՝ վենետիկ առաջին կամ երկրորդ ձեռագիրը: Ա. = Ա. Բ. ԹԻ՝ 1206. Բ. = Է. Գ. ԹԻ՝ 1088.

Ա. = Հ. Ղ. Աւիշանի բաղդատած օրինակը:

Ս. փ. = Սոփերք Հայկ. հտ. Բ. էջ 45-67.

Ա. Բ. Գ. տպ. = Վենետիկ Առաջին, Երկրորդ, կամ Երրորդ տպագրութիւնը (1793, 1873, 1891).

Տ. փ. = Տ. փոխի տպ. (1904):

Չ. Բ. = Հ. Մ. Չամչ. պատմ. Գ. հտ. վերջին էջերը:

Ա. Գ. Թ. = Ազաթանգեղոսի Զ. տպ. 1930.

ՏԵՍԻԼ¹

Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵԻԻ

Արդ ունկնդիր լերուք ինձ մտադիւրութեամբ ամենայն բաղմունքիւն ժողովրդոցդ՝ և պատմեցիք՝ ձեզ: Յառաջ քան զբաղում ամս խորհուրդք անմխիթար նեղէին զիս՝ զի ոչ եղև ինձ՝ արու զաւակ, անդադար զմտաւ ածելով և աղաչելով զԱստուած Հնորհէլ ինձ որդի՝ որ պէս և իմաց նախնեաց որ յառաջ քան զիս էին ամուսնացեալք վասն որդեծնութեան: Եւ քանզի վերակացոյրիւն⁴ հզօրին առ իւրաքանչիւր ոք արդար է և ճանաչող քան զոր մէք իմանամք և խորհմք և խնդրեմք: Եւ ես ի մեծի հինգշաբթոյն ի զատիկ աղուհացիցն ի հսկման երեկոյն պաշտամանն ի սրբոյ և ի մեղաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին ճաշակեալ՝ այլ բնաւ ամենեւին չեւ ինչ ձաշակեալ բայց հաց և աղ և ջուր, ըստ կանոնի մեծի սուրբ ժողովոյն ՅԺԼ եպիսկոպոսացն որք ի Նիկիա՝

1. Այ. «Յաղագս ի հարկէ պատմելոյ զտեսին սրբոյն Սահակայ». միւս ծծ. և տպւ. օր. չիք վերմագիր:

2. Ա. Գ. Թ. էջ 545, տող՝ 23-24.

3. Բոլոր ծծ. տպւ. չ. «զի ոչ եղև ինձ արու զաւակ»:

4. Ա. Բ. ԺԺ. Ա. Բ. Գ. Տ. փ. տպւ. Այ. օր. «Մատակարարումն». Ս. փ. «Մատակարարութիւն»:

* Ո՛չ Նիկիոյ, այլ Ղաւովիկիոյ. տ. Mansi, հտ. Բ, 571-2, կամոմ Ծ. հմմտ. Մխիթար Գոշ, զԼ. ԺԾԶ:

Տեսիլ Ս. Մահակայ Պարթեիի

այսպիսի սահմանաւ կանոնադրեալ⁵ հաստա-
տեցին, զորոց կանոնադրութիւն հաստատեաց
Հոգին Սուրբ: Եւ կատարեալ իմ զկանոն
յերկարման առաջին գործողայիցն⁶, և դառք
պաշտօնէիցն ընդ նստելն ծանր ներհմամբ ի
սաստկութենէ բազմօրեայ տքնութեան⁷ որպէս
կիսամեռք յիմեի⁸, որոց զաւուրս քառասնոր-
դացն ուժգին պահօք և անդադար աղօթիւք
զցայգ ևւ զցերեկ հանեալ էր յաղօթս⁹. և
մանաւանդ ի մեծի շաբաթուն՝ առաւել ևւս
յաւելուածովք զնոյն աճեցուցանել փութային
ուշադրեալք ուրախալից վաստակօք հասանել
վարձուցն հասուցման: Եւ լոյս ճրագացն և
կանթեղացն՝ առաւել ևւս տոլորեալ¹⁰ բորբո-
րիւ: Եւ ընթերցողն կամաւ յերկարէր զկար-
դացումն՝ յաղագս սակաւ մի ձողի¹¹ առնլոյ, և
բաւելոյ պաշտօնէիցն առաջարկութեան կանո-

5. Ա. Ժ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալս. «կանոնադրեալ... կա-
նոնադրութիւն». — Բ. Ժ. Սփ. «կանոնադրեալ... կանո-
նադրեալ... — գրութիւն»:

6. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Սփ. Տփղ. մոյմ. — Ալ. օր. Բ. տալ.
«գործողայ». — Գ. տալ. «գործողայ»:

7. Ազթ. էջ 546, տող 14.

8. Բոլոր Ժ. և տալս. «կեն»:

9. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. տալ. Սփ. մոյմ. — Ալ. օր. Բ. Գ.
Տփղ. տալս. չիք «յաղօթս»:

10. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ալ. օր. Բ. Գ. և Տփղ. տալս. «Առա-
ւել ևւս տոլորեալ բորբոքէր». Սփ. (չ. ևւս). — Ա. տալ.
մոյմ.

11. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. տալ. «ոյժ առնլոյ». Ալ. Սփ. Բ.
Գ. և Տփղ. տալս. «Առնլոյ ողի»:

նին: Մնային և բազմութիւն ժողովրդեանն ժողո-
վելոյ ըստ սովորութեանն ի պաշտօն գիշերոյն:
Քանզի յորդոր կամօր¹² փափաքէր իւրաքանչիւր
ոք, այր և կին՝ առհասարակ ժամանել արթնու-
թեամբ ի պաշտօնն¹³ վասն փրկութեան ան-
ձանց: Նստելի և ևս մերձ առ¹⁴ սեղանն Աս-
տուծոյ, ի սուրբ եկեղեցւոյն՝ ի Վաղարշապատ
քաղաքի:

ՏԵՍԻԼ ՄԱՐԳԱՐԵՈՒԹԵԱՆ¹⁵ ՍՐԲՈՅՆ
ԻՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵԻԻ Հայոց հայրապե-
տի¹⁶ զոր ևւս յԱրարատ¹⁷ գաւառի, ի Վա-
ղարշապատ քաղաքի, յորժամ նստեր ի սուրբ
եկեղեցւոյն՝ ի վերայ բեմբին, մերձ առ սե-
ղանն Աստուծոյ՝ ի սուրբ կարողիկէին: Ասք
գրեցուք զտեսիլդ, որ ևւս բանք Հօր, և Յի-
սուսի Աստուծոյ, և Հոլոյն սրբոյ՝ սեւա-
կաւ¹⁸ գրեալ ի քարտիսի:

12. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ալ. Սփ. Ա. Բ. Գ. և Տփղ. տալս.
«կամարութեամբ»:

13. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ալ. Սփ. Ա. Բ. Գ. և Տփղ. տալս.
միայն «Արթնութեամբ անձ. փրկ.»:

14. Բոլոր Ժ. և տալս. մոյմալէս, միայն Ա. Ժ.
չունի «մերձ»:

15. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ալ. Ա. և Տփղ. տալս. չիք «մար-
գարէութեան». իսկ Սփ. Բ. Գ. տալս. այդ վերնա-
գիրք չունին:

16. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ալ. Ա. և Տփղ. տալս. չիք «Հայոց
հայրապետի»:

17. Նոյնք՝ չիք «յարարատ գաւառի»:

18. Նոյնք՝ չունին «սեւակաւս գրեալ ի քարտիսի»:

Եւ ահա յանկարծակի բացաւ¹⁹ Հաստատու-
թիւն երկնից, ընդ որ ծագեաց լոյս²⁰ տաստիկ,
և ելից զամենայն երևս²¹ երկրի: Եւ կանգնեալ
երեւեցաւ ինձ յերկրի բեմ՝ չորեքկուսի ամ-
պեղէն²², որոյ բարձրութիւն տարածեալ ընդ
զամենայն երկրի: Եւ ի վերայ բեմքին երեւեր
աւարակ²³ ոսկեղէն յոսկեոյ սրբոյ խորան²⁴ ար-
դար²⁵, ըստ արժանի սպասու²⁶ Տեառն սրբու-
րեան, ծածկեալ յոյժ բարակ կտաւով սպի-
տակափայլ գունով: Եւ ի վերայ խորանաձեւ
ծածկութեան²⁷ յայտնապէս նշան²⁸ տէրունա-
կան երեւէր. որոյ երեւումն²⁹ ոչ նիւթեղէն
այլ լուսեղէն ցուցանելու: Եւ յանկարծակի
եղեւ հնչումն³⁰ խաղաղասիւք օգոյ, և բացաւ
փեղկ մի ի ծածկութից կտաւոյն: Ընդ որ հայ-

19. Ազթ. էջ 547, տող՝ 6.

20. Ազթ. էջ 548, տող՝ 3.

21. Մփ. մոյմ. Ալ. «գերեսս ամ. երկրի». Ա, Բ ձձ.

Ա, Բ, Գ, Տփղ. տպպ. «ամ. երկրի».

22. Ազթ. էջ 549, տող՝ 15-16.

23. Ա, Բ ձձ. Ա տպ. «տարակ սկեղ». Ճառըմ-
տիր, Ալ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տպպ. «տարասկեղ».

24. Բոլոր ձձ. և տպպ. օր. «խորանարդ».

25. Ազթ. էջ 550, տող՝ 11.

26. Նոյմք՝ միայն «սպասուելութեան Տեառն».

27. Ա ձ. Ա տպ. «ծածկութիւն». Բ ձ. «ծածկու-
թեան». Ալ. Մփ. Բ, Գ, Տփղ. տպպ. «ծածկութեան».

28. Ազթ. էջ 549, տող 16, և 550, տող 3, և
551, տող 13.

29. Բոլոր ձձ. և տպպ. օր. «երեւելութիւն».

30. Ազթ. էջ 547, տող՝ 7-9.

եցեալ տեսի, և ահա կայր ի վերայ բեմքին
սեղան չորեքկուսի ոսկի ականակապ՝ ի բազ-
մագոյն ականց պատուականաց³¹ ընդէլուզեալ:
Եւ ի վերայ սեղանոյն՝ կայր հաց մի սուրբ, և
ողկոյզ մի խաղոյզ՝ ըստ պատուականութեան
խորհրդոյ նմանութեան³² երկնաւոր փրկութեան:
Եւ մերձ առ սուրբ խորհուրդն երեւեր ծառ
մի ձիթենի՝ պտղալից յոյժ³³ և վարսաւոր, զո-
րոյ ոչ կարէի առնուլ զչափ բարձրութեան
նորա³⁴ և զլայնութեանն, որոյ բերն էր բազ-
մապտուղ և ատոբ³⁵. տեսիլն և գեղեցկութիւն՝
անպատում և սքանչելի: Եւ որոշեալք չորս
ոստ³⁶ ձիթենոյն ի խոնարհ կողմ երկրի ձգեալ
մօտէին: Յորոց երեք ոստք միաչափք և հասա-
րակապտուղք երեւէին, և չորրորդն ի նոցանէ՝
որպէս կիսաբաժին և նուազապտուղ ըստ եր-
կայնաչափութեան և պտղաբերութեան³⁷ երկն
երեւէին: Եւ պտուղք չորեքունց ոստոցն՝ ոչ
ինչ բնաւ ամենեւին³⁸ նմանք կամ հաւասարք

31. Ա, Բ ձձ. Ա տպ. չիք «պատուականաց». Զմ.
Ալ. Մփ. Բ, Գ, Տփղ. տպպ. մոյմ.

32. Ոչ մի ձ. կամ տպ. կը դնէ այս բառը.

33. Ա, Բ ձձ. Ալ. Մփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տպպ.
«վարձաւոր պտղալից յոյժ».

34. Նոյմք՝ չունիմ «նորա».

35. Նոյմք՝ կը յաւելում «Եւ» տեսիլն, իսկ Մփ.
2 տող մոռցումս իմ.

36. Ա, Բ ձձ. Ա տպ. ունիմ «ոստք միաչափ».

37. Ա, Բ ձձ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տպպ. չունիմ «և
պտղաբերութեան».

38. Ա, Բ ձձ. Ալ. Մփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տպպ. չիք
«ամենեւին».

բազմաբերութեան³⁹ և պտղաբոյժ ատոբու-
թեան⁴⁰ պտղոց ձիթենոյն, այլ առաւել⁴¹ նուազք
թուով, և վախճաբ ատոբութեամբ, որպէս թէ
ծնկեալք էին:

Եւ ընդ աշէկէ բեմբին՝ տեսի աթոռ⁴² մի
բարձր չորեքկուսի ծովագոյն սառնակերպ,
ծածկեալ թանձր կտաւով թխագունիւ⁴³: Եւ
վերացաւ կտաւն թանձր ի շնչմանէ քաղցր
օդոյն եկելոյ: Տեսանէի⁴⁴ և ահա սկսեղ⁴⁵ մի
մէծ արծաթի ի վերայ աթոռոյն: Եւ ի վերայ
սկսեղն⁴⁶ կայր նափորտ մի բէճեղեայ ծալեալ⁴⁷,
և առ նմին գունդ մի ոսկի բոլոր: Եւ մագա-
ղաթ հատուածեւ⁴⁸ չորեքկուսի՝ գրեալ ի սկզբ-
բանն կարգս ինչ սակաւս՝ ոսկեանիւ գրով
սքանչեղապէս⁴⁹ ձեռամբ գրչի ճարտարի: Եւ
ի միջոյ կողման մագաղաթին, հեռի յոսկեգիր

39. Ա. Ժ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալպ. կը գրեն «պլու-
ղաբերութեան»:

40. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Սփ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալպ. կը
յաւելնով «այլ» պտղ.:

41. Նոյնք՝ կը զմեծ «նուազք առաւել»:

42. Ազթ. էջ 559, տող՝ 20:

43. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. տալ. «թխագոյն»:

44. Բոլոր օրինակք «տեսի»:

45. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Տփղ. տալպ. «սկսեղ»:

46. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. տալ. «սկսեղ»:

47. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալպ. կը յաւելուն
«և եղեալ»:

48. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալպ. «հատուա-
ծածեւ»: Սփ. «հատածածեւ»:

49. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալպ. «երբ թէ»:

կարգան երեւէին այլ կարգք ինչ եղծեալք
ջնջագիրք, որոց ոչ ինչ⁵⁰ երեւէր տեսիլ գրոյն
և կամ կերպարանք: Եւ հուսկ յեզր մագա-
ղաթին, հեռի ի ջնջագիր կարգան՝ դարձեալ
տեսանէի այլեւս կարգ մի և կէս կարգի գրեալ
ոսկեգիր գրով առաւել սքանչեղապէս՝ ըստ
տեսեան⁵¹ առաջնոյ կարգան՝ գրելոյ յիսկըզ-
բան մագաղաթին: Եւ ի կիսագիր կարգին մին-
չեւ ցմիջոց գրոյն՝ եւս առաւելագոյն ոսկով էր,
և այլն մինչեւ ցկատարումն՝ կարմրագեղով⁵²:
Եւ կային շուրջ զճնտարեւ սկսեղն անթիւ բազ-
մութիւն⁵³ տղայոց արուաց. այլ սակաւք և
յիգաց: Ամենեքին պայծառացեալ լուսազգեստք
էին⁵⁴: Բայց ճառագայթ⁵⁵ փայլման պատ-
մուշանաց նոցա, էր՝ որ կարմրագոյն⁵⁶ արծա-
կէին նշոյլք, եւ էր՝ որ երգներովն, և գոյն՝
ազգի ազգի⁵⁷: Եւ գեմք ամենեցուն՝ ի սուրբ
սեղանն հայէին, չդարձուցեալք ասկնեղի⁵⁸

50. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալ. Ա. Սփ. «բնաւ»:

51. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. տալ. «ըստ առաջնոյ տեսեալ». Ա.
Բ. Գ. Տփղ. «ըստ տեսոյ»:

52. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Բ. Գ. տալպ. կը յաւելուն «երե-
ւէր». Ա. չունի «և այլն... կարմրգ». Տփղ. տալ. «և
այլն կարմրագեղով էր»:

53. Ազթ. էջ 552, տող՝ 1-2:

54. Ազթ. էջ 552, տող՝ 3:

55. Ազթ. էջ 551, տող՝ 22-23:

56. Ազթ. էջ 550, տող՝ 1-2:

57. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Ա. Տփղ. տալպ. ունին «ազգիս և
բեւէր»:

58. Ա. Բ. Ժ. Ժ. Զմ. Ա. Սփ. Ա. Բ. Գ. Տփղ. տալպ.
«բնաւ + և ոչ ուրեք»:

զաչս իւրեանց ի սուրբ⁵⁹ խորհրդոյն փրկու-
թեան:

Եւ սկսաւ յանկարծակի սաստկապէս դը-
ղըրգմամբ շարժել աթոռն* : Եւ զմանկտն
զոր տեսանէի ի տխր մանկութեան, առժամայն
վաղվաղակի փոխեցաւ⁶⁰ ի հասակ երիտասար-
դութեան կատարեալք⁶¹: Եւ եղեն թեւազգե-
ցիկ⁶² ի վերայ⁶³ սուրբ սեղանոյն, որ էր ըն-
դէլուղեալ ի բազմագունի ականց՝ թուցեալ
բնակէին⁶⁴: Եւ համբարձեալ սուրբ սեղանն⁶⁵ ի
վեր քան զհաստատութիւն բարձրութեան երկ-
նից՝ ծածկէր: Իշ⁶⁶ այսպիսի եղեալ՝ աներևոյն
քանայր⁶⁷ տեսիլն եւ անփոփիկ: Իշ եւ ի մեծի
նիւցման եղեալ՝ ափշիի:

Եւ ահա յանկարծակի ի կերպարան մարդոյ
երեւէր ինձ յերկնից այր ընդ⁶⁸ լուսեղէն, որոյ
տեսութիւն սաստկութեան լուսոյն՝ մուայլեցու-

59. Նոյնք՝ չումին «սուրբ»:

60. Նոյնք՝ կը գրեն «փոփոխեալք-ս»:

* Այսպէս կը թողում ըստ միւս օրինակաց, փո-
խանակ բնագրիս (Հ. Կարապ. Եսայ.) «Աթոռոյն»:

61. Նոյնք՝ կ'աւելցնեն «լինէին»:

62. Ազթ. էջ 552, տող 11:

63. Նոյնք՝ էր զմեն «ի վեր ի սուրբ սեղանն»:

64. Ա. Բ ծծ. Ա. Տփղ. տալս. Զմ. կը յաւելուն
«և զսուրբ Աստուածն երգէին»:

65. Ա. Բ ծծ. Զմ. Ալ. Սփ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տալս.
«Հանդերձ նորօք»:

66. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. Հ. «Եւ այսպէս - ափշիի»:

67. Ազթ. էջ 562, տող 1:

68. Ազթ. էջ 547, տող 11-12. և 548, տող 17:

ցեալ ծածկէր զըյս արեգական: Եւ սլացեալ⁶⁹
այրն հասանէր⁷⁰ ուր էան էի. և իմ առաւել
եւս ափշեալ հիացմամբ ի փայլականացայտ երեւ-
մանէ առնն, անկայ վաղվաղակի դողալով ի վե-
րայ երեսաց իմոց⁷¹ յերկիր: Եւ բուռն հա-
րեալ⁷² կանգնեաց զիս, և հաստատեալ կացոյց
զիս ի վերայ ոտից իմոց. և ասէ զիս⁷³. քա-
ջալերեաց, զօրացիր և մի՛ երկնչիր. այլ հաս-
տատեա զսիրտ քո յանուն հօրին որ արար
զամենայն երեւելիս⁷⁴ և աներեւոյթս, և շնոր-
հեաց եցոյց քեզ զմեծ խորհուրդ յառաջատես
արարչութեան իւրոյ: Եւ իմ ուշաբերեալ զօ-
րացայ ի բանէ նորա⁷⁵ և ասէ ցիս. ընդէր ես
տրամեալ, և կամ ընդէր զբազմունք նանրու-
թեան⁷⁶ պղտորէն զսիրտս⁷⁷ յստակ⁷⁸ խորհրդոյ

69. Ազթ. էջ 548, տող 23. Ազաթ ամգեղոսի հետ
ունեցած միւս մամուլ իւննեմ՝ ուզողը համե-
մատէ:

70. Ա. Բ ծծ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տալս. Հ. «ի տեղին»:

71. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. չումին «յերկիր»:

72. Ա. Բ ծծ. Զմ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տալս. կը յա-
ւելուն «զինէն»:

73. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. չումին «ցիս»:

74. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. չումին «Երեւելիս - շնոր-
հեաց» հատուածը:

75. Բ ծծ. Զմ. Ալ. Սփ. Բ, Գ, Տփղ. տալս. կը յա-
ւելուն «և կանգնեալ կացոյց զիս ի վերայ ոտից իմոց»:

76. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. «ձանձրութեան»:

77. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. «զխորհուրդս». Ալ. «զմիտս
քո, և»:

78. Ա. Բ ծծ. Ա. տալ. չումին «զյստակ խորհրդոյ
քոց». Ալ. «և զյստակ խորհ. ք.». Սփ. «զմիտս յստակ
խորհ. ք.»:

քող: վասն զի տգիտական խորհրդովք⁷⁹ յա-
ծեցուցեալ զմիտոց խռովէիր վասն չլինելոյ
քեզ արու⁸⁰ զաւակ, որ⁸¹ քաջ ծանօթ էիր կա-
մաց բարձրելոյն⁸² որ ստուգութեամբ բաշխե-
զիւրաքանչիւր օգուտ, և ոչ զլացուծեամբ
խախտանալ⁸³ արդէնու յումեքէ զարժանն: Եւ
արդ գլծալով ի քեզ քարծրեալն վասն սիրելոյ
զքեզ կամեցաւ հեռացուցանել⁸⁴ ի քէն զայդ-
պիսի ընդունայն⁸⁵ մտածմունդ, և միւլթարեաց
զքեզ տեսլեամբդ այգուիկ, որ ցուցաւ քեզ
յայտնութիւն մեծ, ոչ միայն յառաջիկայիս՝
այլ և առ յապա յամենայն⁸⁶ մինչեւ ի վախճան
աշխարհին⁸⁷ որ լինելոց էն, ծանոյց քեզ⁸⁸ և ա-
մենայն հաւատացելոց ի բան նորա. որպէս ճշմա-
րեա նախնոյն քո առնն Աստուծոյ⁸⁹ սրբոյն Գրե-

79. Ալ. «խորհուրդք»:

80. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. տալսլ. «Որդի» կը
գրեն. Ալ. «վասն ոչ լինելոյ ի քէն արու որդի»:

81. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. չուցիմ «որ»:

82. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. տալսլ. «Հը-
գորին (որ, քէ), (գիտութեամբ) զիտելութեամբ»:

83. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. չուցիմ «խափանեալ»:

84. Ալ. Բ. Դ. տալսլ. ուցիմ «կամեցաւ դարձուցա-
նել»:

85. Ալ. Սիւ. Բ. Դ. տալսլ. չիք՝ «ընդունայն»:

86. Ալ. Սիւ. Բ. Դ. Տիւղ. տալսլ. կը յաւելուն
«երաց որ»:

87. Ալ. Բ. Դ. տալսլ. «ժամանակի»:

88. Ալ. Սիւ. «Բեւ»:

89. Ա. Դ. Ա. տալ. չ. «Ան Աստուծոյ»: Ալ. «Ճշմր.
առն նին. քմ. առնն Աստուծոյ»:

գորի, իսկ քեզ՝ մինչեւ ի կատարած⁹⁰ աշխարհիս,
որ ինչ միանգամ⁹¹ լինելոց է՝ եցոյց զամենայն:
Եւ արդ լուր և պատմեցից քեզ զմեկնութիւն
մեծի յայտնութեանդ⁹², որպէս և հրամայեցաւ
ինձ ի վերին զօրութեանէն ցուցանել քեզ⁹³ զա-
մենայն: Եւ դու ունկնդիր լի բազում զգու-
շութեամբ, և գրեա ի տախտակս սրտի քո ան-
մոռաց, զոր ի մագաղաթի⁹⁴ դրոշմեալ թողցես
հաւատացեալ ժողովրդոց և անսխալ մինչեւ ի
վախճան աշխարհի⁹⁵:

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ⁹⁶ ՏԵՍԼԵԱՆ Ս. ԻՍԱՀԱ-
ԿԱՅ ՊԱՐԹԵՒԻ, որ ասաց⁹⁷ նաւ հրեշտակ
Աստուծոյ, և մեկնեաց⁹⁸ և յայտնի ըստ իւ-
րաքանչիւր գլխոց, և ըստ⁹⁹ միոյ միոյ տանց.
վասն կեանց մարդկան, և վասն¹⁰⁰ կատարածի

90. Ալ. Սիւ. «կատարումն»:

91. Նոյմք՝ չուցիմ «միանգամայն»:

92. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. չ. «Մեծի յայտնութեանդ»:

93. Նոյմք՝ չիք «ի վերին զօր. ցուցանել (Ալ. ծա-
մուց.) քեզ զամեն»:

94. Նոյմք «Եւ զրով»:

95. Զմ. Ալ. Բ. Դ. տալսլ. «ժամանակի»:

96. Սիւ. Բ. Դ. տալսլ. չուցիմ ոչ վերնագիրը և
ոչ զվիտակարգութիւնները:

97. Ա. Բ. Դ. Տիւղ. տալսլ. չուցիմ «որ
ասաց նմա»:

98. Նոյմք չ. «և մեկնեաց» տ. վերը՝ էջ 30, ծմթ. 1.

99. Նոյմք չ. «ըստ»:

100. Նոյմք չ. «վասն»:

աշխարհի: Այդ՝ դիցուք¹⁰¹ որպէս յառաջագոյն
ասացի զմարգարեութիւն տեսնան, որ Կն
բանք Հօր, և Քրիստոսի Աստուծոյ, և Հոգւոյն
Սրբոյ՝ սեռակաւս, և զմեկնութիւն տարերի:

Ի բանալ Հաստատութեան երկնիս¹⁰² զոր
տեսանէի, և տարածեալ լոյսն¹⁰³ սաստիկ ընդ
ամենայն երեսս երկրի. քանզի ահա ի գալլա-
տեան կենարարի¹⁰⁴ որդւոյն Աստուծոյ բացեալ
լինի¹⁰⁵ գուռն շնորհի ուղորմութեան նորա¹⁰⁶
առ ամենեսին որ սիրեն զնա, և կատարեն ըզ-
բան հրամանի նորա՝ յորս ծագեալ լուսաւորէ
լոյս¹⁰⁷ վարդապետութեան նորա: Եւ բեմբն
չորեքիւսի կանգնեալ որ ցուցաւ¹⁰⁸ քեզ՝ բարձր
յերկրէ մինչեւ յերկնս, հաւասան ճշմարտու-
թեանն է, որով վերանան արդարքն ի ծանրու-
թեանն աշխարհիս կենաց՝ ի թեթեւութիւն եր-
կնից բնակութեան: Եւ զի ամպեղէն գոցնով
երեւեցաւ բեմբն, վասն զի որ վերացաւն ամ-
պով՝ նոյն գաւոց է վերացուցանել զարդարս

101. Նոյնք՝ չումիմ «Արդ զիցուք-Առնթեր», այլ
միայն՝ «Տեսիւ Ս. Սահակայ»:

102. Ա, Բ ձձ. Ալ. Ա, Բ, Գ, Տիւղ. տալլ. «Եր-
կնից - զոր տեսեր» կը գրեն:

103. Նոյնք՝ «Զտարածել (լուս)ոյն»:

104. Ա, Բ ձձ. Ա, Բ, Գ տալլ. «Ի զլստ. կենդա-
նի», Ալ. Սիւ. Տիւղ. «Ի զալտանէ»:

105. Նոյնք՝ «է»:

106. Ա, Բ ձձ. Ա տալլ. չումիմ՝ «նորա», Սիւ. Բ,
Գ, Տիւղ. տալլ. «առ ամենեսան»:

107. Նոյնք կը յաւելուն՝ «փառաց»:

108. Նոյնք ունին «երեւեցաւ»:

ընդ իւր, ուր բազում և տերիւ¹⁰⁹ են օթեւանք
ի տան Հօրն յարքայութիւնն, զոր և դու¹¹⁰
տեղեկացեալ ուսար ի Հոգւոյն Սրբոյ, որ խօ-
սէր ընտիր արամբն Պաւղոսիւ, եթէ ամպովք
յափշտակիմք ընդ առաջ Տեառն յօդս: Եւ
տեսարն¹¹¹ ոսկի որ ի վերայ բեմբն, որով¹¹² էր
արկեալ զմաքուր կտան զբարակ, որ¹¹³ ծած-
կեալ էր զսուրբ սեղանն, և որ ի նմա խոր-
հուրդն, գիտեա և ծանիր, զի ծածուկ և ան-
յայտ է խորհուրդ աստուածայն գիտութեան
պատուականութեամբ և մաքրութեամբ, ըստ
պատուականութեան մաքուր ոսկւոյն¹¹⁴ և լու-
սափայլ կտաւոյն: Յորոյ վերայ կանգնեալ¹¹⁵
նշան կենդանացուցիչ խաչին երեւեր, որով¹¹⁶
կենդանացեալ կանգնեցան ամենայն արարածք
գլորեալք մեղօք. և դարձեալ զի նախ խաչն
երեւի ի գալստեանն Քրիստոսի, և ապա յայտ-

109. Ա, Բ ձձ. Ա, Տիւղ. տալլ. չումիմ՝ «և տնիւ»:

110. Ա, Բ ձձ. Ա տալլ. «քո ուսեալ»:

111. Ա ձձ. Չմ. Ալ. Ա, Բ, Գ, Տիւղ. «Տեսարակեցն»,
Բ ձձ. «տեսարակ սկուտեցն», Սիւ. «տեսարակեցն»:

112. Ա, Բ, ձձ. Չմ. Ալ. Ա, Բ, Գ, Տիւղ. «զորով»,
Սիւ. «զորոյ վերայ»:

113. Նոյնք՝ «որով ծած. սուրբ»:

114. Ա, Բ ձձ. Ալ. Ա տալլ. «ոսկւոյն, Եւ լուսա-
փայլութիւն», Սիւ. «ըստ պատուակնթ. ոսկ. և մաքրթ.
կտաւոյն»:

115. Ա, Բ ձձ. Ա տալլ. «տեսանէիր կանգնեալ զնշ-
խչ. որ երեւ...»:

116. Ա, Բ ձձ. Ա տալլ. «Յոր», Տիւղ. չումիմ «յոր,
որով»:

նի խորհուրդ դատաստանին և հատուցման ըստ իւրաքանչիւր գործոց:

Եւ զի եղեալ օգ. քաղցրաշունչ, որ եւաց զմասն ինչ կտաւոյն, ի միտ առ, զի ցուցաւ քեզ ի սուրբ Հոգւոյն քաղցրաշունչ խաղացումն¹¹⁷, որ յայտնէ սրբոց իւրոց զծածկեալ խորհուրդ աստուածութեան իւրոյ: Ընդ որով կայր սեղանն ոսկի ի պատուական ականց ընդելուգեալ՝ սրբոյ Երրորդութեան ծանուցանի միասնականութիւն, որ զվարս և զճգնութիւն արդարոցն, որպէս զպատուական ականց զանազանութիւն առաքելութեան¹¹⁸ առ ինքեան տը պաւորեալ զուարճանայ¹¹⁹, որք զձաշակն կիւնաց զմարմին և զարին փրկչին արժանապէս ճշմարտութեամբ բազմեալ ընդ նմա ճաշակեն ի պատուական¹²⁰ սեղանոյն: Ըստ երեւելոյ քեզ, հացն և ողկոյզն ի վերայ սեղանոյն՝ օրինակ մարմնոյ և արեան Տեառն¹²¹ չարչարանաց ցուցանի:

Իսկ երեւումն սքանչելատեսիլ ձիթենոյն, որ էր հուպ առ տէրունական¹²² խորհուրդն, բարձր և վարսաւոր, բազմաբեր և պողալից, զաուրս և

117. Ա. Ժ. Զմ. Ալ. Սփ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «քաղցր խաղացմունք», Բ. Ժ. «քաղցրասիկ»:

118. Նոյմբ՝ չումիմ «առնեցնութեան»:

119. Ա. Բ. Ժ. Զմ. Ա. Տփղ. տալպ. «Զուարճացուցանէ»:

120. Ա. Բ. Ժ. Զմ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «ի սուրբ»:

121. Ալ. Զմ. Սփ. Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «կենարար չարչարանաց ծանուցաւ (ցուցաւ)», Ա. տալ. «կենր. չարչ. Տեառն»:

122. Ա. Բ. Ժ. Զմ. Ա. Բ, Գ տալպ. «տէրունեան»:

զողորմութիւն և զսէր մարդկան որ առ իրեարս եցոյց քեզ յարձրեալն¹²³: Քանզի¹²⁴ մօտ և պատուական և առաջին¹²⁵ է աստուածութեան՝ աղքատսիրութիւն յամենայն բարեգործութիւնս, որով և առաջին արդարքն¹²⁶ ընտիր երեւեցան. Աբրահամ, Յոբ, Կուռնելիոս և նմանողք¹²⁷ նոցա: Առանց որոյ և կուսանացն արհամարհեալ վաստակ կուտութեան արտաքոյ հարսանեացն ընկեցան: Սովաւ ճանաչի յանձնս մարդկան կնիք քարոզութեանն Քրիստոսի որ ասացն, յայտմ ծանկեղեն ամենեքին թէ իմ աշակերտք էք՝ և թէ զմիմեանս սիրիցէք. և մանաւանդ որ առատապէս և զուարթ¹²⁸ կաւաւ կատարեսցեն զսիրոյն պատուիրանն ոչ միայն յաղքատս՝ այլ և յընկերս և յեղբարս և յամենեանս¹²⁹ որով հաստատի խաղաղութիւն առ մեկեւոր¹³⁰ աշխարհի, և Տէրն փառաց բնակէ ի

123. Ալ. Զմ. Սփ. Ա. Բ, Գ տալպ. «ընդունողն»:

124. Ալ. Բ. Ժ. Զմ. Ա. Տփղ. տալպ. կը յաւելում «առաւել եւս»:

125. Նոյմբ Ա. Բ. Ժ. Զմ. Ա. Տփղ. տալպ. չիք՝ «և առաջին»:

126. Նոյմբ և Բ, Գ տալպ. «Աբրահմ, Իսահակ և Յակոբ»:

127. Նոյմբ՝ չումիմ «Յոբ, Կուռնելիոս և նմանողք նոցա»:

128. Ա. Բ. Ժ. Զմ. Սփ. Ա. տալ. «զուարթաւորեալ»:

129. Ա. Բ. Ժ. Զմ. Ա. տալ. «յամենայն», Ալ. Սփ. Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «առ ամենեանս»:

130. Ա. Բ. Ժ. Զմ. Ա. տալ. չ. «ամենայն»:

մէջ նոցա, շնորհելով զհանգիստ և զառատութիւն պողաբերութիւն¹³¹ երկրի, որպէս տեսանէիր բարձր զձիթենին լիապատու և վարասաւոր:

Եւ ոսոք չորք ձիթենւոյն որ ի խոնարհ կողմ երկրի ձգտէին երեւելով¹³², երեք ոսոք հասարակատեսք չափով, և են¹³³ առաւել միաթիւք պողովք, և չորրորդն ի նոսա զոր կիսաչափ ըստ հաւասարութեան¹³⁴ երիցն և պակասաւոր ըստ պողաբերութեան տեսեր, յորոց չորեցունցն պառլէք վտիաք և րաւաւնալք էին, և բերք պակաս¹³⁵ քան զայլ առօքատեսիլ պառլէ ձիթենոյն: Արդ ամիոյիեա զունկնդրութիւն մտաց քոց, լուր և պամեցից¹³⁶ քեզ զոր ինչ սահմանեաց բարձրեալն, յայտնէա՛ն մինչեւ ի վախճան աշխարհի. երեքտասան երեւակ¹³⁷ աւաց¹³⁸, և կէս տասներեակք¹³⁹ համառօտեա

131. Ա, Բ ծծ. Ա, Տփղ. տալպ. «զառատաբերութիւն», Ալ. Սփ. «զառատաբեր պողաբերութիւն», Չմ. Բ, Գ տալպ. «զառատաբար պողաբերութ.»,

132. Ա, Բ ծծ. Չմ. Տփղ. տալպ. «երեւելով», Ալ. Սփ. «ձգտեալք» - եալ, երեւելով:

133. Ա, Բ ծծ. Ա, Բ, Գ տալպ. «էին առաւել», Չմ. Ալ. Սփ. «անառաւել», Տփղ. «այն առաւել»:

134. Ա, Բ ծծ. Չմ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «հասարակութեան»:

135. Նոյնք՝ «պակասք և անմանք»:

136. Նմ. «առացից»:

137. Նմ. «երեք»:

138. Ալ. չ. «ամաց», Սփ. «ամօք»:

139. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «տասներեակի»:

ցան¹⁴⁰ ի վերայ երկրի¹⁴¹, մինչեւ յերեւումն պղծոյն¹⁴² յանապատի¹⁴³, զոր Գանիէլ մարգարէիւն¹⁴⁴ ասաց Սուրբ Հոգին, և լինին սոքա¹⁴⁵ թուով ամբ 30, ըստ միազոյգ պըտղոցն, երեք¹⁴⁶ ոսոցն և կիսոյն: Եւ զի տեսեր զպառլէպ ոսոցն թառամա և ծնկեալս, և ոչ ինչ բնաւ նման այլ պողոցն, որ ի ձիթենւոյն էին, տես ճշմարտապէս¹⁴⁷ և ծանիր, զի բարձեալ է սէր և արգարութիւն յամենայն մարդոց, որք ստութեամբ և ոչ ստուգութեամբ կարծեցուցանեն զանձինս սիրողս¹⁴⁸ և պատուելաւորապէս. և այն յայտնի գրեալ կայ և կընթեալ ի գպրութիւն ամենագիտին¹⁴⁹ որ ներէ

140. Ա, Բ ծծ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «համառօտեացի»:

141. Ա, Բ ծծ. Չմ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «ամենայն աշխարհի»:

142. Այսպէս կոչած է Փոռ զիզնաւիտս՝ իր չալաժողովին 9 վճռով, և զինքը ներկայացուցած է զատպարտեալի մը անարգ պատկերով:

143. Նոյնք՝ «անապատի», Չմ. չիք՝ «անապատի»:

144. Ա, Բ ծծ. Սփ. Ա տալ. «Ի Գանիէլ մարգարէէ», Ալ. «Գանլ. մարգարէ», Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «Գանիէլի մարգարէի»:

145. Նոյնք, կը յաւելուն՝ «յայտնապէս թվ»:

146. Նոյնք՝ «երեք»:

147. Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «ճշգրտապէս»:

148. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալպ. «սիրուն»:

149. Ա, Բ ծծ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալպ. կը յաւելուն՝ «Աստուծոյ»:

Տեսիլ Ս. Մարտիրոսի Պարթևի

երկայնմունութեամբ և հասուցանէ անաչառութեամբ¹⁵⁰։

Եւ ընդ աշէկէ բեմբին որ ցուցաւ քեզ աթոռ չորեքիւծսի ծովագոյն սառնակերպ, նըստելումն¹⁵¹ քահանայական գահոյից¹⁵² և թագաւորութեան ցուցանի՛ զոր արդարեւ բանն Աստուած հաստատէ։ Եւ¹⁵³ ի վերայ սեղանոյն սկտեղն արծաթի, քանզի իբրեւ զարծաթ ընտիր¹⁵⁴ և լուսափայլ, յամենայն ազգ ընդունողաց սփռեալ տարածեցաւ բանն, զոր¹⁵⁵ և սաղմոսերգուն վարդապետէ Սուրբ Հոգւոյն¹⁵⁶ յասեւն, թէ՛ բանք Տեառն սուրբ եւ իբրեւ զարծաթ ընտրեալ և փորձեալ յերկրէ։ (և զասեւն յերկրէ) գիտացեն թէ զերեւումն զՈրդւոյն Աստուծոյ¹⁵⁷ ի սուրբ կուսէն՝ յայտ առնէ մարգարէն։ Եւ զի երեւեցաւ քեզ ծովագոյն սառնանման տեսիլ աթոռոյն, նշանակեալ ցուցանէր զծփումն¹⁵⁸ ալեկոծութեան աշխարհիս

150. Ալ. «անչափ առատութեամբ»։

151. Ա. Բ ծծ. Ա. տպ. «գնտակն բն. և թգր.», Ալ. Սիւ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպալ. «նստումն զահու բն...»։

152. Ա. Բ ծծ. չ. «գահոյից», Զմ. «գահու»։

153. Ա. Բ, ծծ. Ալ. Սիւ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպալ. «ժ.Գ. Յորոյ վերայ կայր սկտեղն արծաթի»։

154. Ա. Բ ծծ. Զմ. Ալ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպալ. կը յաւելում «և փորձ», Սիւ. «փորձեալ»։

155. Զմ. չումնի՛ «Զոր և սաղմոս - մարգարէն» մատնագրաստութիւնը։

156. Ա. Բ ծծ. Ա. տպ. «ի Ս. Հոգւոյն»։

157. Բոլոր ծծ. և տպալ. կը յաւելում «մարմնով»։

158. Ալ. «փղծումն»։

Հայոց։ Քանզի թխագոյն թանձր կտաւոյն ծածկումն, զօրինակ բերէ թանձրամած սգոյն որ ունեւոյց է զաշխարհս ամենայն. վասն զի տեսիլք ի վախճան է։ Եւ նափորան բեհեղեայ զոր տեսանէիր ծաւեալ և եղեալ ի վերայ սկտեղն¹⁵⁹, և գունդն ոսկի որ կայր միսն առ¹⁶⁰ նափորան, նշանակէ մին զքահանայութիւն, և միւսն զթագաւորութիւն։ Եւ զի ոչ ոք էր արկեալ զիւրեաւ զնափորան, և ոչ ոք այն էր որ զգունդն ունէր ի ձեռն, լուր ստուգապէս և ի միտ առ¹⁶¹. զի լուեւոյց է մերձ ընդ մերձ թագաւորութիւն յազգէդ Արշակունեաց, և քահանայութիւն ի ցեղէ սրբոյն¹⁶² Գրեգորի։

Եւ մագաղաթն հասուածեւ, որ ցուցաւ քեզ գրեալ յիսկզբանն կարգս ինչ ոսկեգիր¹⁶³ գըրով, զձեռնագրութիւն արանց սրբոց եցոյց քեզ շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ, որք ի զաւակի ցանկալի սրբոյն¹⁶⁴ Գրեգորի յաջորդէն¹⁶⁵ զաթոռ

159. Ա. Բ ծծ. Ա. տպ. «սկտեղին»։

160. Ա. ծ. Ա. տպ. «ի վերայ», Բ ծ. Գ տպ. «մերձ նափորանն»։

161. Ա. Բ ծծ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպալ. չումնիմ «և ի միտ առ»։

162. Բոլոր ծծ. և տպալ. օր. «Արժանաւոր քահանայապետին Գրեգորի»։

163. Նոյնը՝ «ոսկեգէն»։

164. Ա. Բ ծծ. Զմ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպալ. «երանելոյն Գրեգ.», Ալ. Սիւ. «Յանկաւոյն Գրեգ.»։

165. Ա. Բ ծծ. Ա. Տփղ. տպալ. «Յաջորդեացն (Զմ.) - ցին - արժանապէս զաթոռ քահանայապետութեան», Ալ. Սիւ. «Յաջորդ. արժանաւորապէս»։

քահանայութեան, նոքա են արք ընտիրք գը-
րեալք ոսկեաեսիլ գրով ի դպրութիւն կենաց:
Եւ զի երեւէին¹⁶⁶ ի միջոյ կողմանէ¹⁶⁷ մադա-
ղաթին հեռի յոսկէկարգացն¹⁶⁸ կարգք ինչխան-
դարեալք և ջնջագիրք, գիտեա զի նստելոց են
քահանայապետք ոմանք յարանց անարժա-
նից¹⁶⁹, յաթոռ սրբոյն Գրիգորի որ ոչ ըստ
հրամանի սրբոց առաքելոցն, և ոչ ըստ կա-
նոնի երկցս երանեալ¹⁷⁰ Յովնիսն¹⁷¹ սուրբ ժո-
ղովոյն լինին ձեռնադրեալք յերկնաւոր պաշ-
տօնն¹⁷², այլ ըստ փառաց աշխարհի ձգտին
յայն պատիւն¹⁷³ յանդգնութեամբ¹⁷⁴, որք են

166. Ա. Բ ծծ. Ալ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպւլ. «երեւ-
եցաւ»:

167. Ալ. «յաջակողման»:

168. Ա. Բ ծծ. Ալ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպւլ. «յոս-
կեգիր կարգացն»:

169. Ա. Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպւլ.
«չունին»՝ «յարանց անարժանից»:

170. Ա. Բ ծծ. Ա. տպ. չ. «երկցս երանեալ». Սփ.
Ալ. Բ, Գ տպւլ. «պատուական»:

171. «Երեք հարիւր ութուտասանիցն». այս բացա-
սարութեամբ հիները՝ կիմանային Նիկիոյ Ա. Ս. ժողովը:
Սակայն իզնատիոսի ընտրութիւնն՝ անոր ո՛չ մի կա-
նոնին դէմ է. (հմտ. Նիկիոյ Գ կան.), Հոս պէտք է
հասկնալ Ս. իզնատիոսի դէմ փոսի 861 թուին գու-
մարած ժողովոյ որ նոյնպէս 318 եպիսկոպոսներէ բաղ-
կացած էր. տ. Mansi, հտր. Ժե, Է-Պամ. Տիեզերա-
կան ժողովոց՝ Գաթրճեան, էջ 535.

172. Ա. Բ ծծ. Ա. Տփղ. տպւլ. «պատիւն»:

173. Ա. Բ ծծ. Ա. տպ. չ. «յայն պատիւն». Սփ.
«ձգտէր ի պաշտօնն»:

174. «Յանդգնութեամբ, որք են ԱՐԽԱԹԱՍԷՐԳ». փո-

արծաթառէք¹⁷⁵: Եւ վասն զի խոտան¹⁷⁶ է քա-
հանայութիւն և ոչ ըստ հաճոյից բարձրելոյն՝
ջնջեալ են նոքա ի դպրութենէ երկնից բարու-
թեանց տալով դատաստան¹⁷⁷ գեհէնին այրմամբն՝
զանձանց ժողովրդոցն կորստեան: Եւ այլ կարգ-
մի և կէս կարգի որ երեւեցաւ քեզ գրեալ ըս-
քանչեապէս ոսկեգիր գրով ի ստորին¹⁷⁸ մա-
դաղաթին, ըստ¹⁷⁹ առաջին յօրինեալ կարգացն
գրելոց յիսկզբանն մադաղաթին, ծանիր հա-
ւաստեաւ, զի մերձ յերեւոմն պղծոյն¹⁸⁰ ա-
նապատի¹⁸¹ դարձեալ յառնէ թագաւոր յաղգէն
Արշակունեաց, և նորոգի աթոռ հայրապետու-

տայ ժողովակին Գ. վճռին մէջ, իզնատիոս նկարուած է
վզէն շղթայակապ պատկերով մը, և ըսին այս գրութիւնը.
«Արծաթաքիւրտիւն Սիմովի մոցի»: Զայն իբր անկարող
և աղէտ՝ կը ծագրէր. տ. Mansi, ԺԶ, 5-7, Հոս ալ նոյն
զգացումն է:

175. Ա. Բ ծծ. Զմ. Ալ. Սփ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպւլ.
կը յաւելուն «Առաւել քան արծաթառէք»:

176. Զմ. ունի «օտար»:

177. Ա տպ. «զատաստանաւ»:

178. Ա. Բ ծծ. Զմ. Ալ. Ա. Բ, Գ, Տփղ. տպւլ.
ունին՝ «եզեր», Սփ. «եգր»:

179. Բացի Սփ.էմ՝ ո՛չ միւն ունի «ըստ առաջին...
մադաղաթին» նախադասութիւնը:

180. Զմ. Ալ. Սփ. «Անապատին պղծութեան»:

181. Վերը (ծնթ. 142) տեսածնիս է՝ զոր հոս կը
կրկնէ: Ասէ՛ք զատ կոչած է փոտ գիզնատիոս «Սա-
տանայ», «Սիկզբն մեղաց» կամ «Պատուաբանազանցու-
րիւն», և «Նեւեմ», Ա, Բ, և Ի պատկերներով: Ամենքն
ալ իրարու համագոր նոյն նախատական իմաստն ունին:

Թեան ի շառաւիղէ սրբոյն Գրիգորի. վասն զի ոչ էին արհամարհեալք և ընկեցեալ յերկիր ի կոխումն, այլ յայտնական¹⁸² երեւմամբ կայր գունդն, և ծալեալ սլառուականութեամբ ցուցաւ նախորտն, որ եւս առաւել հաւասարապէս կցոյց¹⁸³ քեզ, և ծանոյց վերին ազդեցութիւն սքանչելատեսիլ¹⁸⁴ ոսկեգիր կարգաւն և կարգակիսաւն, որ ի Ժամանակի գոռոզացեալ Թըշնամոյն արդարութեան, նստցի քահանայապետ արդար ի ձշմարիտ վիճակի¹⁸⁵ ցեղի սրբոյն Գրիգորի. և քահանայացեալ առաջինն կատարէ զաւուրս¹⁸⁶ իւր կրեալ ճգնութիւնս բազումս ի սուտ առաքելոց իշխանին կորստեան, և վախճանի խաղաղական մահութեամբ¹⁸⁷ և ոչ սրով. և միւս զաւակ նորին յաջորդէ զաթոռ քահանայապետութեան, և բազում և ազգի ազգի համբերեալ քերանաց և դանին և սովոյ¹⁸⁸ և նեղութեան Ժամանակս բազումս, յանօրէն իշ-

182. Ա, Բ ծծ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալս. «յայտահան». Ալ. Սփ. «Գայտ ակահն»:

183. Ա, Բ ծծ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալս. «Գուցաւ քեզ»:

184. Զմ. Ալ. Սփ. «սքանչելատեսիկ»:

185. Ա, Բ ծծ. Ա, Տփղ. տալս. չ. «ի ճշմ. վիճակէ»:

186. Ա, Բ ծծ. Ա տալ. «զկեանս իւր»:

187. Ա, Բ ծծ. Զմ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալս. «հանգստեամբ - իւ»:

188. Ա, Բ ծծ. Զմ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալս. կը յաւելում «հալածանաց և դառն»:

խանին դահճաց՝ սրով ընդունի¹⁸⁹ զվախճան մարտիրոսութեան: Եւ այն զի ցուցաւ քեզ ի կարգին մասն մի ի գրեւոցն կարմրադեղով, ստուգեալ հաւատարմութեամբ դաւանեաց զհատարումն մարտիրոսութեամբ՝ որ դիպելոց էր սրբոց:

Եւ որ երեւեցաւ քեզ բազմութիւն տղայոցն, չուրջ կալով ի վերայ արծաթի¹⁹⁰ սկսեղն¹⁹¹, զուարճացիր¹⁹² ուրախութեամբ¹⁹³. զի յարգանդէ զաւակիդ որ տուաւ քեզ ի բարձր լոյն¹⁹⁴ ելցեն բազում շառաւիղք՝ արք ընտիրք զօրութեամբ: Ընդ որ միաբանեալ և այլ բազմութիւնք լաւ արանց՝ յազգէ նախարարացդ Հայոց, որք զօրացեալ սուրբ բանին Աստուծոյ, և զյարուցմունս թաղաւորաց և զսպառնալիս իշխանաց առ ոչինչ համարեալ՝ արհամարհեցեն. միացուցեալ¹⁹⁵ զանձինս ընդ յոյս բազմալի երկնաւոր կոչմանն, չհայեւով ի մեծութիւնս անտիս, և ոչ ի փառս առժամաւ

189. Նոյմք՝ «ընկալցի զվճիւ». Ալ. Սփ. «ընկաւեալ»:

190. Զմ. Ալ. Սփ. Բ տալ. «արծաթատեսիկ»:

191. Ա ծ. Ա տալ. «սկուտեղն». Բ ծ. «սկուտեղին»:

192. Բ, Գ տալս. «զուարթատեսիկ». Ա, Տփղ. տալս. «զուարթացիւր»:

193. Զմ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալս. կը յաւելում «ցնծալից ուրախ»:

194. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալս. «յարարէն»:

195. Ա, Բ ծծ. Ա տալ. «միացուցանեն»:

նակեայ¹⁹⁶, ընդ որոյ վաճառեալ ոմանց ըզ-
փառս անեղծին Աստուծոյ՝ ընդ սնտախի և ա-
պականացու կենաց աշխարհին՝ ուրացողք լի-
նին. վասն զի մօտ է առ դուրս վաճառ թու-
լացելոցն ի կորուստ, և հասեալ կայ հուպ օգ-
նութիւն զօրացելոցն ի փրկութիւն: Յորս¹⁹⁷ և
դու հայեցեալ ընդդէմ¹⁹⁸ ակամբ՝ տեսեր շուրջ
զաստուածային սեղանովն¹⁹⁹ պարելով զտղայսն,
չնայելով բնաւ ի սայթաքմունս սնտախի հեթա-
նոսական պաշտամանցն. յորոց ոմանք ի կատա-
րելութեան հասակ՝²⁰⁰ մարտիրոսական պատկին
լինին արժանաւորք²⁰¹, ոչ միայն արք՝ այլ և
կանայք, որք թէպէտ և ոչ սրով՝ այլ ի շնոր-
հաց սուրբ Հոգւոյն զօրացեալք՝ բազում բա-
րեգործութեան²⁰² արարեալ՝ կատարին: Որպէս
երեւինն քեզ լուսացայթ²⁰³ նշոյլս արձակեալք

ի մանկանցն. յոմանց կարմրագոյն²⁰⁴, և յո-
մանց երգին երգին*. զի զկատարելոց²⁰⁵ արանց
գուշակէր զնահատակութիւն: Եւ զայլոց նոյն-
պէս²⁰⁶ ծանուցանէր զճառագայթից նշողումն.
որպէս զբազմափայլագոյն²⁰⁷ լուսաւորութեան
առաքինի մարդոյ. վասն զի բազում և անթիւ
են ճգնութիւնք և վաստակք արանց արդարոց:
Եւ զի շարժեցաւ սաստիկ դուրգամբ ավոռն
զոր տեսեր, և որ երբեմն տղայքն քեզ երե-
ւէին՝ յաճումն կատարելութեան բովանդա-
կեալ, յերկրէ յերկինս յառեցեալ²⁰⁸ համբար-
ձան ամենեւին²⁰⁹, զերկային կենցաղս արկա-
մարմնալք, եւ ի յերկինս զլինեցոցն նոցա
հրեշտականման փոփոխումն եցոյց²¹⁰ ճառաւ

204. Ա, Բ ծծ. Ալ. կը յաւելում՝ «փայլմամբ
երգին երգին ներկոյն» - Ալ. - «երգոյն». Զմ. «երգինէր
գոյնն»:

* Մեր հրատարակած օրինակը «երբն երբն» կը
գրէ. Սրբագրեցիմք ըստ միւս օրինակաց:

205. Ա, Բ ծծ. Սփ. «զկատարելութիւն և զնահա-
տակութիւն», Բ ծ. չիք «զկատարելութիւն»:

206. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա տալ. «պէս պէս ճառա-
գայթիւք ծանուցանէր զզոգումն»:

207. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա տալ. «զբազմափայլ
գոյնս»:

208. Ա, Բ ծծ. չ. «Թուցեալ»:

209. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. Ա, Բ, Գ, Տփղ. տալ. «համբարանային (Բ տալ. համբարձան) ... բովանդա-
կապէս քեզ զերկրիս արդարոցն»:

210. Ա, Բ ծծ. կը յաւելում՝ «քեզ»:

196. Ա, Բ ծծ. Զմ. Ալ. Ա տալ. «առժամայնս»:

Սփ. «Առժամայն»:

197. Ա, Բ ծծ. Ա տալ. «Յորում»:

198. Ա, Բ ծծ. չ. «չնորհի ակամբ»:

199. Ալ. «բանին». Սփ. «բեմին»:

200. Ա, Բ ծծ. Ալ. Սփ. «հասեալք»:

201. Ա, Բ ծծ. Ա տալ. կը յաւելում «և այլ ա-

րանց բազմաց. ոչ միայն», Սփ. «և այլք յարանց»:

202. Ա, Բ ծծ. Զմ. Ալ. Ա տալ. «բազում բարե-
գործութեամբք կատարին»:

203. Ա, Բ ծծ. Ա տալ. «լուսափայլ նշ. արձկ. ի
մանկատոյն»:

տունը²¹¹ բարեաց պարգեւատուն: Քանզի իբրեւ զտղայս կեցին յաշխարհիս արգարքն անմեղու թեամբ, չգարձուցեալք և ոչ ուրեք զՀայեցուածս մտաց իւրեանց ի զբաղմունս նանրու թեան, այլ ուշաբերեալք²¹² ի հրաւիրումն երկնաւոր ուրախութեան եւեր Հայեցան²¹³: Քանզի բազում և խիստ²¹⁴ դրդմունք յայմհեաէ լինելոց են յաշխարհի: Յարուցմունք թագաւորաց ի վերայ միմեանց, սովք և սասանութիւնք և բազում նեղութիւնք²¹⁵, որ զգալուստ մտաւ շոյ²¹⁶ որդւոյն կորստեան²¹⁷ նշանակեն. որ եւ կեալ նստցի ըստ գրեցելունս ի տեղւոջն սըրբութեան՝ ցուցանելով զինքն Աստուած²¹⁸ որ հաշի և մաշի ի վերնոյ²¹⁹ զօրութեան, զոր Տէր Յիսուս սատակեացէ հոգեով բերանոյ իւ

211. Ա, Բ ձձ. Ալ. չ. «Հաստատուն»:

212. Ալ. Սիւ. «ուշ եղեալք»:

213. Ա, Բ ձձ. Ալ. «եւեթ հային»:

214. Ա, Բ ձձ. Ա. տպ. կը յաւելում՝ «թագաւորոց»:

215. Ալ. Սիւ. «ընկղմելութիւնք»:

216. Ա. ձ. չ. «մտաւոր»:

217. Փոտայ չարաժողովին վճռոց զբրին մէջ՝ այդ բառերուն ըով, դրուած է եղեր Գ պատկերը, որ զիդնաախոս հայրապետական աթոռն վար ինկողի զիրքով կը ներկայացնէր:

218. Առաքեալը (Բ Թեազ. 4) այս խօսքը հեռին համար ըսած է, սակայն Փոտ՝ յիշեալ զբրին մէջ զայն իգնատիոսի վրայ մեկնած է, ըովն ալ դրած է Ե պատկերով՝ սուրբը վզէն շղթայակապ:

219. Ա, Բ ձձ. Ա. տպ. «ի վերին»:

լոյ: Եւ յայնժամ կատարեալ վարուք²²⁰ թուիցեն արգարք ի յաւիտեական յարկան, և այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցին: Եւ ապա յայնապէս կատարի առ նոսա բան տերունական բարբառոյն²²¹, որ ասէ. Ուր են եմ՝ անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի: Եւ դու²²², ասէ²²³, կիքեա զտեսիլդ որ ցուցաւ քեզ թուով²²⁴ յայնութիւն ի բարձանց. քանզի ոչ վրիպեցի յայտ²²⁵ բան մի՝ մինչեւ ամենայն կատարեացի²²⁶:

Եւ ես իբրեւ ի քնոյ զարթուցեալ ի տեսլենէն զոր եցոյց ինձ բարձրեալն՝ որպիս քի յայտնի²²⁷ արթնութեամբ: Եւ իմ զարթոյցեալ մեծապիս վառաւորեցի²²⁸ զԱստուած, որ արժանի արար զիս զանարժանս այսպիսի աշաւոր տեսլեան: Եւ լռեալ դադարեցի յայտնել զայս մարդոյ²²⁹ մինչեւ ցայսօր: Եւ այժմ²³⁰ պատմեցի ձեզ ոչ միայն առ նեղեալ սրտիս, այլ և

220. Ա, Բ ձձ. Ա. տպ. կը գրին «առաքինութեամբ»:

221. Ա, Բ ձձ. Ա. տպ. «բան Տեառն որ ասէ թէ»:

222. Սիւ. չ. «դու»:

223. Ա, Բ ձձ. Ալ. չումիմ՝ «ասէ»:

224. Ա. ձ. չ. «թուով»:

225. Ա, Բ ձձ. Ալ. Սիւ. «այտն»:

226. Ձմ. հոս կը վերջացնէ տեսիլքը:

227. Նոյնը՝ «որպէս արթնութեամբ յայտնապէս»:

228. Նոյնը՝ կը յաւելում «զմարդասէրն»:

229. Ա, Բ ձ. ումիմ՝ «ուրեք»:

230. Նոյնը՝ «և արդ»:

Թաքուցանել երկեայ²³¹, զի մի՛ իբրեւ²³², զըլա-
ցող պատուհամալ դատեցայց ի ցուցողէ յայտ-
նութեանս աշտորիկ²³³, որ և գրով ինձ զաւանդս
զայս հրամայեաց Թողուլ յաշխարհի:

Եւ զայս ամենայն խօսս լուեալ բազմութեան
աւագանոյն Հայոց տանուտէրացն եւ սեպու-
հացն, և միահամուռ Ժողովրդոցն բազմութեան
ի սուրբ հայրապետէն Իսահակայ, յարտառուս
հարեալ՝ զարհուրեցան²³⁴: Եւ այսուհետեւ ոչ
ոք իշխէր յաղադս այնպիսի բանից անել²³⁵ ինչ
ընդ սրբոյն, և կամ ճառել:

Կատարեցաւ²³⁶ տեսիլ սրբոյն Իսահակայ՝
գլուխ ի՛ր եւ մեկնութիւն՝ ի՛ր: Բայց այլ
խօսքն մեկնութիւն ոչ ունին, որ են բանք
հրէշտակի Աստուծոյ, և պատասխանէք սրբոյն
Իսահակայ: Եւ են յայտնէք և առանց մեկ-
նութեան, քանզի պարզաբանք են. և որ պար-
զաբանքն են՝ մեկնութիւն մի ինչդրեր: Արդ
եթէ կամիս զտեսիլդ և զմեկնութիւնդ ընդ մի-
մեանս հաւատարել՝ ամենայն բանի զմեկնութիւն
գտանել համագրովդ՝ սկիզբն ի տեսնենէդ արա,

231. Նոյնք՝ և Ալ. Սիւ. «Երկուցեալ»:

232. Ա. Ժ. «զի մի՛ կրեք»:

233. Ա. Բ. Ը. «աշտորիկ»:

234. Ալ. օրինակը հոս կը վերջացնէ տեսիլքը:

235. Ա. Բ. Ժ. «Խօսիլ ընդ նմա», Սիւ. «Յիշատակ
նորա օրհնութեամբ, և աղօթք նորա ի վերայ մեր ա-
մենեցուն՝ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

236. Ա. Բ. Ժ. և բոլոր տպւլ. հումիմ այդ մա-
սը և յաջորդը:

և այբիւն ի մեկնութեան՝ զայբն գտանես եւ
զնոյն նշան, և գտանես ամենայն բանի առըն-
թեր զմեկնութիւն: - ԿԱՏԱՐՈՒՄՆ²³⁷ ՍՐԲՈՅՆ ԻՍԱ-
ՀԱԿԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ:

237. Ա. Բ. Ժ. «Մահն Սահակայ և Մարտպայ»,
հ. Կարապետ վրդ. Եսայեանի օրինակը իր բանի-
ղատութիւնները կը սկսի փարպեցւոյն Ժ. Գ. զլու-
խէն, այսինքն՝ Ա. տպ. էջ 35, տող 7 «Եւ յետ
մահուան Յագի.» մինչև Ա. գրուագին վերջը:
Մնացած քանի մը թղթի տարրերակները՝ զորս
Տեսլեան սկիզբը և վերջը նշանակած է, կը վի-
րապահեմ Ղ. Գ. ֆրպ. հրատարակութեան:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0173044

